

משברים ותקומה מדריך למורה

מסורת ומהפכות

מסורת ומודרנה בתולדות העמים ובתולדות ישראל
ספר לימוד חלק א' לחינוך הממלכתי-דתי ע"פ
תכנית הלימודים החדשה

בהוצאת מכון הר ברכה
כל הזכויות שמורות
מכון הר ברכה, תשע"ד

מטרות הספר

לפניכם מוצג הספר "מסורת ומהפכנות". הספר נכתב ע"פ תכנית הלימודים החדשה לחמ"ד. הספר עוסק בתופעות של מסורת ומהפכנות בעולם והשפעתן על העם היהודי.

בספר שלוש חטיבות לימוד:

חטיבה ראשונה – המודרנה בתולדות העמים – (פרקים 1–6) בחטיבה זו מוצגות תופעות המודרנה והשלכותיה של כל תופעה ע"פ תחומים במאה ה-19, [חברתי, כלכלי, תרבותי, רוחני, מדיני וכו'] או לפי מעגלי השפעה [מעגל הפרט, מעגל הארגון או המוסד, מעגל החברה או המדינה].

חטיבה השנייה – משברי המודרנה (פרקים 7–8) – בחטיבה זו מוצגים אירועים שונים במחצית הראשונה של המאה ה-20 – ובראשם מלחמת העולם הראשונה (1914–1918) וצמיחת משטרים טוטאליטריים לאחריה ומלחמת העולם השנייה. אירועים שגרמו למשבר באמונה שהמודרנה מובילה בהכרח לקדמה.

חטיבה השלישית – התמודדות העם היהודי עם אתגרי המודרנה (פרקים 9–14). העם היהודי נאלץ ועודנו, להתמודד עם המורכבות ועם השניות שבמודרנה.

הספר מבקש לשרת מספר מטרות של הוראת היסטוריה בחינוך הממלכתי-דתי:

– בתחום הקוגניטיבי:

- היכרות עם הפרדיגמה המרכזית של האירוע ההיסטורי: האירוע, רקעו ותוצאותיו.
- אופני תיאור האירוע – ההבחנה בין מקורות ראשוניים לבין מקורות משניים.
- ניתוח עזרים כתובים וחזותיים בהקשרים שלהם – זמן הכתיבה/ציור/צילום, נקודת המבט של יוצר העזר הכתוב והחזותי.

– בתחום המיומנויות – פיתוח כשרים ומיומנויות כלליים (כמו: יישום, השוואה, מיון, קריאה ביקורתית, הסקת מסקנות, הצגת טיעון) וכאלה האופייניים להוראת היסטוריה (כמו: התמצאות בציר זמן).

– בתחום הערכי:

- הבנת מרכזיותם של ערכי ההלכה ושל האמונה בתולדות עם ישראל.
- הכרת אירועים היסטוריים מרכזיים והבנת משמעותם כאירועים מכוננים בתולדות ישראל והעמים.
- הבנת השפעתן של אידיאולוגיות על תהליכים היסטוריים.
- הבנת אתגר השילוב בין מסורת ובין מודרנה. האתגר נובע, מצד אחד, מהמתח שבין דת כמסורת לבין מודרנה וחילון, ומצד שני מכך שחלק ניכר ממעלותיה של המודרנה מקורן בערכים יהודיים.

מבנה הספר

כל חטיבה בספר נפתחת במבוא קצר המציג את הנושא המרכזי של פרקי החטיבה, שאלות לדיון וכן תאריכון. כל פרק בספר נפתח במבוא קצר המכניס את התלמיד לנושא הפרק. מבוא זה מסתיים עם הצגת **שאלה מנחה לפרק** המבוססת על מוקד ההוראה כפי שנקבע בתכנית הלימודים. התשובה לשאלה המנחה תינתן בסוף הפרק, **בסיכום הפרק**. אחרי המבוא מוצג **ציר זמן**, שיסייע לתלמיד להתמקד מבחינה כרונולוגית, ו**שאלות לסיכום הפרק**.

לאחר השאלה המנחה מצויינים סעיפי הפרק ו**מושגים** מרכזיים הקשורים אליו. כל סעיף פותח ב**שאלה מנחה לסעיף** שתכליתה למקד את ההוראה. התשובה לשאלה המנחה תינתן בסוף הסעיף, **בסיכום הסעיף**.

פרקי הספר מלווים בעזרים כתובים (קטעי מקורות, הסבר למושגים חדשים) ובעזרים חזותיים (תמונות, ציורים, מפות, תרשימים וחומר חזותי אחר). שאלות מסוגים שונים וברמות קושי שונות מפוזרות לאורך הפרקים. מטרתן לסייע לתלמיד להפיק תועלת מהעזרים הכתובים והחזותיים, ולקדם אותו על מנת שיתמודד עם שאלות מסדר חשיבה נמוך אל שאלות מסדר חשיבה גבוה. כן שולבו בכל פרק **שאלות למחשבה ולדיון וקטעי העשרה** כדי לאתגר תלמידים מתעניינים וכדי להצביע על רלוונטיות של הנושאים הנלמדים לחיי התלמידים. המורה יבחר באלו מבין העזרים הכתובים והעזרים החזותיים ייעזר במהלך השיעור.

לסיכום: בפרקי הספר לתלמיד תמצאו:

- (א) מידע קולח ומאורגן לקריאה
- (ב) מטרות הפרק ע"פ תכנית הלימודים החדשה
- (ג) רשימת מושגים רלוונטיים לפרק
- (ד) תרשים מארגן של הפרק
- (ה) מקורות חזותיים מגוונים
- (ו) קטעי מקור
- (ז) העשרה לתלמידים
- (ח) תאריכון (ציר זמן)
- (ט) שאלות לחזרה

פרקי הספר נכתבו כך שיסייעו לתלמיד להתמודד עם האתגרים שמציבה תכנית הלימודים החדשה:

פתרון	אתגר
שימוש בציר זמן	עיסוק בנושאים היסטוריים, שאינם מסודרים ברצף כרונולוגי
שאלות מקדמות	פיתוח אסטרטגיות חשיבה, כישורים ומיומנויות מסדר גבוה
קטעי מקור להעשרה	
מקורות חזותיים מגוונים	

שימוש בתרשימים	אתגר לתלמידים מתקדמים ונגישות לתלמידים מתקשים
שימוש בטבלאות	

מבנה המדריך למורה

בכל פרק להלן יופיעו הסעיפים הבאים

1. תכנית הלימודים	מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים פרק חובה / פרק בחירה שעות הוראה מומלצות עמודים בספר
2. הטרמה – הצעה לפעילות מקדימה	הצעות לפעילויות מקדימות כגון: קריאת הכותרת והעלאת השערות, שאילת שאלות, אקטואליה, שימוש בתרשים, שימוש במקורות חזותיים ועוד
3. תאריכון (ציר זמן)	נועד למקד את התלמיד בתקופה ההיסטורית בה מתרחשים האירועים.
4. ניתוח מושגים מרכזיים	מהם המושגים המרכזיים בפרק? כיצד הם קשורים לנושא הנלמד? הנגשתם לתלמיד באמצעות אסטרטגיות שונות.
5. מקורות חזותיים	הספר מלווה בשלל מקורות חזותיים הניתנים לניתוח כדי ללמוד על אופי התקופה.
6. נושאים מרכזיים לדיון	נושא הפרק מזמן דיון במושגים היסטוריים: תהליך היסטורי, סיבה ותוצאה, ביטויים לאירועים היסטוריים.
7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)	טבלאות מארגנות לתלמיד, הצעות לבניית קלוז, עבודה בקבוצות / יחידים ועוד
8. אתגר לתלמידים מתעניינים	מקורות בספר להשוואה, פעילויות חשיבה מסדר גבוה
9. הערות (פדגוגיות או ערכיות)	הפניית תשומת הלב להיבטים פדגוגיים או ערכיים ותורניים המתעוררים במהלך הפרק
10. פעילות סיכום	סרטונים, הפעלות או נקודות לדיון לסיום הפרק
11. ביבליוגרפיה	הצעה לספרות עזר למורה

חטיבה ראשונה: תופעות המודרנה

המודרנה היא תופעה שראשיתה ביבשת אירופה במאה ה-18 ואשר התפשטה (בהיקפים שונים) בכל העולם במהלך המאות ה-19 וה-20.

אין הגדרה מוסכמת לתופעת המודרנה אך מוסכם שהיא כוללת כמה ממדים. נציג אותם לפי סדר התגבשותם:

- א. ממד **פוליטי-מדיני** (מוצג בפרק 1): היווצרות סוג חדש של מדינה – מדינה ריבונית ריכוזית.
- ב. ממד **תרבותי** (מוצג בפרק 2): שינוי מקיף בכלל הערכים, האמונות ותפיסות העולם שרווחו בקרב בני אדם – הופעת תרבות "הנאורות". בעיקרו זהו שינוי רוחני, אך הוא משפיע גם על העולם החומרי.
- ג. ממד **טכנולוגי** (מוצג בפרק 3): ההתפתחות הטכנולוגית הולידה את מהפכת התיעוש, שחוללה שינויים חברתיים, כלכליים, דמוגרפיים ופוליטיים-מדיניים.
- ד. ממד **רעיוני** (מוצג בפרקים 4–6): התגבשות אידיאולוגיות מודרניות¹ במאה ה-19, שבאו לתקן את חיי החברה והמדינה במציאות המודרנית המתהווה. אידיאולוגיות אלו שאבו את עיקרי רעיונותיהם מן הנאורות והושפעו משלושת הממדים הראשונים.

בין אידיאולוגיות אלו בולטות הליברליזם (פרק 4), הלאומיות (פרק 6) והסוציאליזם (פרק 5). הן קנו להן תמיכה בקרב ציבורים רחבים והולידו תנועות ומפלגות פוליטיות, שפעלו ליישמן הלכה למעשה. בפועל, יצאו שלוש האידיאולוגיות הללו כנגד הסדר החברתי והמדיני הישן (מלוכה, מעמדות וכו'), שעקרונותיו התגבשו אף הן לכלל אידיאולוגיה – השמרנות.

המודרנה הינה אפוא תופעה מורכבת, הכוללת ממדים שונים המשפיעים באופנים שונים על כל מדינה ועל כל חברה. התפתחות המודרנה במערב אירופה אינה דומה לזו שבמזרח אירופה, והתפתחותה בשני אזורים אלו אינה דומה להתפתחותה באפריקה, באסיה ובמדינות דוברות ספרדית ופורטוגזית ביבשת אמריקה.

רבים באירופה במאה ה-19 האמינו שהמודרנה הינה תופעה חיובית ביסודה, שתוביל את העולם כולו ל**קדמה**, כלומר, להתפתחות עולם טוב יותר, לעולם בו הטכנולוגיה משפרת את איכות חייו של האדם מבחינה פיזית והתרבות הנאורה משפרת את איכות חייו החברתיים והפוליטיים. ניתן אפוא לראות בקדמה של העולם בעקבות המודרנה גרסה חילונית של האמונה המשיחית הדתית.

שאלה מרכזית העולה מכל אלה: במה השתנו חייו של האדם בעקבות שינויים אלה? במה השתנו חייה של האשה? במה שונה יחס האדם לקולקטיב, למקום בו הוא גר ולשלטון לו הוא כפוף?

3. הערה אקדמית

המודרנה הינה מונח כללי המציין את התקופה שלאחר ימי הביניים ויותר מכך את השינויים העמוקים שהתחוללו ביבשת אירופה בתקופה זו והפכו אותה למעשה ליבשת המובילה בעולם. השינויים והמהפכות התחוללו למעשה בכל התחומים: מדיני, משפטי, חברתי, כלכלי, תרבותי, מדעי ועוד [על כך נלמד בהרחבה ביחידה הראשונה של הספר], והביאו למעבר מפיאודליזם ושעבוד לכנסיה, לקפיטליזם, תיעוש, רציונליזם, חילון ומדינת הלאום.

1. אידיאולוגיה בהקשר זה היא משנה רעיונית מגובשת, המבוססת על ניתוח המציאות – טבע האדם והעולם ומערכת ערכים הנגזרת מכך. בכל אידיאולוגיה מושגי היסוד של התרבות כמו זמן, מקום, אדם, חברה, מוסר וכו', מתפרשים באופן שונה. האידיאולוגיה חותרת לשנות ולעצב את פני החברה והמדינה בהתאם לעקרונותיה. לאידיאולוגיות המודרניות היו אמנם מקורות השראה היסטוריים או אפילו תקדימים, אך הללו לא התגבשו עד המאה ה-19.

חוקרים שונים מצביעים על כך שבמחצית השנייה של המאה ה-20, הסתיים למעשה העידן המודרני המוכר לנו. אחדים מהם מדברים על מודרנה שנייה או מודרנה מאוחרת, שמאופיינת בהתמוססות הגבולות בין המדינות, בין העובדים למעסיקים, בין מעמדות חברתיים ובין המינים. תופעות שמערערות את הקולקטיבים השונים, בהם התארגנו ועמם הזדהו האנשים, ומובילות לאינדיבידואליזם מופרז.

אחרים מדברים על פוסט-מודרניות, המאובחנת בנסיגה מעקרונות הנאורות, בפקפק ברעיון הקדמה, ברציונליזם, באידיאולוגיות ובתמיכה ברלטוויזם [יחסיות] ופלורליזם תרבותיים. כלומר חתירה תחת תחושת הוודאות שניתן להגיע לאמת המוחלטת שאפיינה את המודרנה וממילא ערעור מפעלותיה, שנוצרו בהתאם לאותה תחושה.

בעשור האחרון הוצעה גישת "ריבוי המודרניות", הטוענת שליבת המודרנה התפתחה בדרכים ייחודיות לכל חברה (אירופה, יבשת אמריקה, אסיה ואפריקה) בהתאם למסורות ולניסיונות ההיסטוריים של תרבותה.

1. הערה ערכית

השילוב בין מסורת ומודרנה מהווה אתגר חינוכי לציבור המתחנך על ערכי החמ"ד. האתגר נובע מיצירת המתח שבין דת כמסורת למודרנה וחילון. הספר המוצג לתלמיד מציג את המתח הזה ואינו נמנע מלעסוק בו. כך גם בנושאים שונים בספר כמו: בביקורת על הליברליזם והיחס לבדואים, האימפריאליזם הליברלי (פרק 4), היחס לטורקיה והארמנים (פרק 7) ועוד. בנוסף, חלק ניכר ממעלותיה של המודרנה מקורן בערכים יהודיים, ועל כן הדגשנו את הערכים הדתיים שקדמו לה.

פרק 1: המדינה הריכוזית

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: צמיחת המדינה הריכוזית החל במאה ה-17 לספירה

פרק בחירה (במקום פרק 3)

שעות הוראה מומלצות: 4-5 שעות הוראה, פרק בחירה במקום פרק 3

עמודים בספר: 15-24

2. הטרימה – הצעה לפעילות מקדימה

ניתוח כותרת: צמיחת המדינה הריכוזית – מהי מדינה הריכוזית? מה ניתן ללמוד מהגדרה זו על אופי המדינה? האם ע"פ הגדרות אלו המדינה שלנו כיום היא ריכוזית? מהם ההבדלים? האם יש לכם ידע כללי נוסף בנושא?

3. ציר זמן

בסוף הפרק מופיע ציר זמן הנוגע לתקופה. ניתן להתייחס לשלושה אירועים בציר הזמן. (הקמת המשטרה הצרפתית, השפה הצרפתית הוכרה כשפה רשמית וחוק חינוך חובה) – מה ניתן ללמוד מאירועים אלו על המדינה הריכוזית? מה המשותף לאירועים אלו?

4. ניתוח מושגים מרכזיים

מדינה ריכוזית – התלמיד לומד את הפרק בהקשר של מדינה. מהי מדינה? במה שונה היקף הסמכויות במדינה מודרנית מההיקף של הסמכויות שהיו בידי האצילים ששלטו באחוזותיהם? מה המשמעות של ריכוז הסמכויות? האם אפשר להשוות את המדינה הריכוזית לכיתה? האם יש גורמי שליטה חזקים ששולטים בכיתה? בידי מי צריכה להיות השליטה? מהם היתרונות? מהם החסרונות?
האחדה – מהו השורש של האחדה? כיצד ניתן לבצע האחדה במדינה? באילו תחומים? ניתן להמחיש באמצעות דיון על תלבושת אחידה. מהם היתרונות או החסרונות?

5. מקורות חזותיים

בפרק מקורות חזותיים רבים. מה ניתן ללמוד על התקופה מהתמונות המופיעות בפרק? פרטי הלבוש, העמידה, כלי המלחמה. מי מופיע בתמונות אלו בעיקר? שימו לב להבדל בין נשים לגברים.

6. נושאים מרכזיים לדיון

- נושא הפרק (ריכוזיות והאחדה) מזמן דיון במושגים היסטוריים: תהליך היסטורי, סיבה ותוצאה, ביטויים לאירועים היסטוריים.
- א. מה היא תרומת כל אחד מהמאפיינים להיווצרותה של חברה חדשה?
- ב. מהם המאפיינים להיווצרות המדינה המודרנית?
- ג. העלו עם התלמידים השערות על תוצאות התהליך של יצירת מדינה ריכוזית. מהן ההשלכות? מהם היתרונות? מהם החסרונות?

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

סעיף א' – המדינה הריכוזית

בימי הביניים האצילים היו בעלי השליטה והאנשים הפשוטים היו תחת מרותו של האציל.

קראו עמודים 15-17 ובדקו מהן הסיבות לריכוזיות שניתנה בידי החזקים? אלו סמכויות ניתנו לאצילים?

✓ הגורמים : פיתוחים מדעיים, פיתוח שיטות כלכליות, מלחמות דת, מרקנטיליזם.

✓ סמכויות : מינוי פקידים ושרים, מחוקק בלעדי, מפקד עליון של הצבא, כספי המיסים – רכוש פרטי, הטלת מיסים, פיקוח על הפעילות האינטלקטואלית.

חשבו מה היו התחומים בהם המדינה ריכזה את תחומי שליטתה?

✓ ביטויים לריכוזיות המדינה המודרנית : בירוקרטיה, מיסוי, יצירת מערכת משפט אחידה, גיבוש תרבות אופיינית שפה תקנית ורשמית, מונופול על הצבא והמשטרה.

עבודה בזוגות : בקשו מכל זוג תלמידים להציג את הביטוי. ניתן לתלות את המושגים על הלוח או להציגם במצגת. כל זוג תלמידים יצטרך להציג את הביטוי לריכוזיות ולהדגים את היתרונות והחסרונות שיש בו. רצוי לכתוב על הלוח את מאפייני הריכוזיות.

חסרון	יתרון	הסבר	
			בירוקרטיה
			מיסוי
			יצירת מערכת משפט אחידה
			גיבוש תרבות אופיינית
			שפה תקנית ורשמית
			מונופול על הצבא והמשטרה

סעיף ב': תהליך ההאחדה

ביטויים לתהליך האחדת המדינה :

✓ צמצום מעמד הדת בממשל

✓ ביטול המעמדות מימי הפיאודליזם

✓ ביטול הגבולות הפנימיים של המדינה

✓ יצירת סמלי המדינה : דגל, המנון וסמל

✓ פיתוח מערכת חינוך ממלכתית

המורה יסביר כי תהליך ההאחדה כלל מספר שלבים ותוצאתו הייתה המדינה הריכוזית.

עבודה בזוגות

קראו עמודים 20-24 ומלאו את הטבלה הבאה:

הביטוי	לפני	אחרי	התייחסות למקור
צמצום מעמד הדת בממשל			
ביטול המעמדות מימי הפיאודליזם			
ביטול הגבולות הפנימיים של המדינה			כיצד מתבטא ביטול הגבולות במפת צרפת?
יצירת סמלי המדינה: דגל, המנון וסמל			
פיתוח מערכת חינוך ממלכתית			

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

- ✓ השוואת מקורות: קראו את ההמנונים בעמוד 22. עם איזה המנון אליו יזדהה אדם דתי, מדוע?
- ✓ קריאת מקורות: קראו את קטע המקור בעמוד 20 ואת קטע המקור בעמוד 23. השוו בין המקורות. ענו על שאלות החשיבה המופיעות לאחר הקטעים.
- ✓ בניית טיעון: "הקמת מערכת החינוך במדינה תרמה להאחדות החברה וליצירת נאמנות למשטר":
 - הסבירו את הטענה: החינוך תרם לשני דברים – האחדה ונאמנות לשלטון.
 - העלו טיעונים התומכים בטענה זו.

9. הערות

פדגוגיות

1. ההנחה היא שהתלמיד למד על המעבר מפיאודליזם למלוכה אבסולוטית בחטיבת הביניים. הנחה זאת זקוקה לבדיקה של המורה בכיתנו.
2. פרק זה מחייב את המורה להרבות בדוגמאות הממחישות את המציאות שהייתה לפני עידן המדינה הריכוזית. ההשוואה היא חיונית על מנת שהתלמיד יפנים את החידוש, שהרי אין הוא מכיר מציאות אחרת זולת המדינה הריכוזית.

ערכיות

ההשראה לשאיפת הריכוז השלטוני של מלכים השונים נבעה פעמים רבות מן התנ"ך, מדוד ושלמה, כפי שבא לידי ביטוי במקורות רבים, למשל אצל הובס, בספרו 'לוייתן', וכפי שהראתה ברברה טוכמן בספרה 'התנ"ך והחרב', לגבי המקרה האנגלי.

על מערכות החינוך של המדינה הריכוזית נכתב: "במאה ה-19 הוקמו מערכות חינוך ממלכתיות במדינות רבות נוספות באירופה ובארה"ב, בין השאר בהשפעת האידיאולוגיה של הנאורות, שראתה בחינוך ערך אנושי, כחלק מאמונתה במימוש הפוטנציאל הטמון בכל אדם ובתהליך הקדמה".

בהקשר זה, מן הראוי, להביא את המקור הבא (מסכת בבא בתרא כא ע"א):

"אמר רב יהודה אמר רב: ברם זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו, שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל, שבתחילה מי שיש לו אב מלמדו תורה, מי שאין לו אב לא היה למד תורה... עד שבא יהושע בן גמלא ותיקן שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר ומכניסין אותן כבן שש כבן שבע".

במקור זה אנו לומדים על חשיבות הלימוד בעם ישראל, והדאגה למעוטי היכולת כדוגמת היתומים, בתקנה שקדמה לתקופת הנאורות כ-2,000 שנה.

10. פעילות סיכום

דיון: רלוונטיות

המדינה הריכוזית היא תופעה שהחלה במאה ה-18, וממשיכה להתקיים עד היום.

ניתן לצפות בסרטון הבא ולבדוק מה הדומה והשונה בין הנלמד בפרק לבין הסרטון?

הסרטון מציג את ההבדלים בין שתי השיטות הכלכליות – קפיטליזם וסוציאל דמוקרטיה.

<https://www.youtube.com/watch?v=dCqH4-mLHig>

שאלות לדיון:

1. מה ההבדלים בין שתי השיטות הכלכליות?

2. מה המשותף לשתי השיטות?

11. ביבליוגרפיה

תרבות ההשכלה: הגות ואמנות באירופה של המאה ה-18, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, תשנ"א-תשנ"ד, מבואות היסטוריים + יחידה 16: פרידריך הגדול.

תומס הובס, לויתן, ירושלים 2009.

Beik, William. *Louis XIV and Absolutism: A Brief Study with Documents* (2000)

פרק 2: הנאורות

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: צמיחת המדינה הריכוזית החל במאה ה-17 לספה"נ.

פרק חובה

שעות הוראה מומלצות: 8 שעות הוראה.

עמודים בספר: 46-25

2. הטרימה – הצעה לפעילות מקדימה

ניתוח כותרת: נאורות – מאיזו מילה נגזרה המילה נאורות? מדוע לדעתכם התקופה עליה נדבר קרויה כך? את מה היא האירה?

3. ציר זמן

בסוף הפרק מופיע ציר זמן הנוגע לתקופה. ניתן לתת לתלמידים לדפדף בין דפי הפרק ולבחור דמות אחת מבין הדמויות המוצגות בציר הזמן ובפרק. לאחר מכן ניתן לשאול את התלמידים כיצד הדמות שבחרו מייצגת את תקופת הנאורות? מהו החידוש אותו הביאה הדמות?

4. ניתוח מושגים מרכזיים

זכויות טבעיות - ניתן לערוך שאלון על מנת לדון במונח "זכויות טבעיות". בהמשך ניתן לתלות את המשפטים על הלוח ולדון בכל אחד מהם.

מצ"ב דוגמה לשאלון לתלמיד:

תלמידים יקרים, סמנו ע"פ דעתכם האישית. ניתן לסמן רק תשובה אחת לכל שאלה.

מסכים	לא מסכים

• קראו שוב את כל המשפטים וענו על השאלה: מה דעתכם על אמירות אלו?

• האם אתם יכולים לדמיין עולם בו לא מתקיימים הדברים הללו?

המורה לתלמידים: בימי הביניים אמירות אלו לא היו ברורות מאליהן, והן התהוו בעקבות השינויים. התקופה

בה נתהוו נקראה "נאורות" – מדוע?

5. מקורות חזותיים

בספר, עמוד 32 מופיעה תמונת שער של ספרו של תומס הובס. שם הספר – "לווייתן". מה ניתן ללמוד משם זה על התייחסותו של הובס למדינה? בקשו מהתלמידים להתבונן בתמונה ושאלו אותם, מה תפקיד האדם המופיע במרכז התמונה? מה מצויר לדעתכם בתמונות הקטנות הנמצאות מתחתיו?

תומס הובס טען כי המדינה איננה דואגת לרווחת הכלל, אלא כל אחד דואג לרווחתו הפרטית. לכן בני האדם חתמו על הסכם "האמנה החברתית" באמצעותה ויתרו מחד על חירותם ומאידך נתנו לדמות אחת לדאוג לביטחונם. רעיון זה מובע בתמונה באמצעות האיש העליון החולש על כל הסמכויות. ניתן לשאול את התלמידים, מה דעתם על תיאוריית הלווייתן? האם תיאוריה זו רלוונטית להיום?

6. נושאים מרכזיים לדיון

נושא הפרק (נאורות) מזמן דיון במושגים היסטוריים: שינויים, עקרונות, תנועה. מה לדעתכם היתרונות והחסרונות של תנועת הנאורות? הסבירו את הקשר בין עקרונות הנאורות לבין מאפייני הנאורות?

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

סעיף א': עקרונות הנאורות

קראו עמודים 27-34 ונסחו בקצרה את עקרונות הנאורות:

מעמד האדם	החידוש בתקופת הנאורות	דמות
האדם אחראי לגורלו		קאנט
כבוד האדם וחירותו		רוסו
ערך השוויון		מרי וולסטונקרפט
עיקרון הזכויות הטבעיות		וולטיר
המדינה – מוסד שמטרתו לפעול לטובת האזרחים		תומס הובס

משימה לתלמידים – ניתן לעשות בזוגות:

בחרו דמות אחת מבין הדמויות וכתבו ריאיון (4 שאלות לפחות) עם הדמות. אלו מסקנות יהיה אפשר, לדעתכם, להסיק מהתשובות שיינתנו? כתבו שתי מסקנות! ניתן להיעזר בסרטון הבא: <http://www.youtube.com/watch?v=sB1doXwTKtc>

סעיף ב' – מאפייני הנאורות

- כתבו על הלוח – המצאה או חידוש ושאלו את התלמידים – מה לדעתם יכול להביא לידי חדשנות? (מקוריות, ידע, מחקר, טכנולוגיה ועוד).
- הנאורות במאה ה-19 התבססה על העקרונות הללו (ונוספים במידת הצורך). מאפייני הנאורות: אינדיבידואליזם, רציונליזם, ספקנות וחילון, ידע, קידמה. הגדירו עם התלמידים באמצעות ספר הלימוד – מה משמעותו של כל מושג? ניתן לבקש להעתיק את ההגדרה מתוך הספר.
- כעת יערך דיון:
 - ✓ מדוע מאפיינים אלו הביאו לידי שינוי בחברה האירופית דאז?
 - ✓ האם על סמך מאפיינים אלו ניתן להגיד שגם היום אנו בעידן "נאורות"? נמקו!

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

קריאת מקורות: בחלק הראשון בפרק, העוסק בעקרונות הנאורות, מובאים מספר מקורות (על גבי רקע ירוק). בקשו מהתלמידים לקרוא את הקטעים ולראות כיצד בכל אחד מהם מובע העיקרון בהקשר בו הוא מובא.

- בניית טיעון:

- קראו את המקור בעמוד 32 וענו על השאלות. נסחו טענת בעד ונגד לטיעון שהוצג קודם.

9. הערות

ערכיות

הנאורות אינה קוראת לחילון פרקטי בהכרח. רבים מהוגי הנאורות היו אנשים מאמינים, למשל לוק, וכך עולה גם מהצהרת העמצאות של ארה"ב, והם הדגישו את השורש הדתי של ערכיהם הנאורים. אמנם ישנם בין מאפייני הנאורות גם ספקנות וחילון, אבל הם לא היו נחלת הכלל ונישאו בעיקר על ידי הנאורות הצרפתית, שהייתה רדיקלית יותר.

משה מנדלסון, בחיבורו משנת 1874, העונה על השאלה, בה דנו הוגי הדעות המובילים בפרוסיה, "הנאורות מהי?" כתב את הדברים הבאים:

אם לא ניתן להפיץ אמת מסוימת המועילה לאדם והיא נוי לו מבלי להרוס עד היסוד את עקרונות הדת והמוסר השוכנים בו באותה שעה, אזי על מפיץ הנאורות, שהמידה הטובה יקרה ללבו, לנהוג בזהירות ובמתינות, ומוטב לו לסבול את הדעה הקדומה מלגרש יחד עמה את האמת הכרוכה בה ללא הפרד... שימוש לרעה בנאורות מחליש את החוש המוסרי, מוליד קשיות עורף, אנוכיות, כפירה בדת ואנארכיה.

[משה מנדלסון, "על השאלה: הנאורות מהי?", בתוך: הנאורות - פרויקט שלא נשלם, עמ' 42]

10. פעילות סיכום

צפו בסרטון הבא (העוסק בהתגבשות רעיון הפרדת הרשויות וערעור הסמכות הבלעדית של המלוכה) ותארו מספר שינויים: <https://www.youtube.com/watch?v=ExCyVNBr-sg> (עד דקה 04:30) מיהו המלך האידיאלי? מה ההצלחה של שלטון? מתי השלטון נתון לכישלון?

11. ביבליוגרפיה

- תרבות ההשכלה: הגות ואמנות באירופה של המאה ה-18, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, תשנ"א-תשנ"ד, יחידות 1—5.

- מיכאל הרסגור, עידן האורות: מבוא לתולדות החברה המערב-אירופית במאה ה-18, תל אביב 1984.

- דויל ויליאם, המהפכה הצרפתית: מבוא, תל אביב 2006.

- אדמונד ברק, מחשבות על המהפכה בצרפת, ירושלים 1999.

- אלי בר נביא ומשה צוקרמן (עורכים), בשם החרות והשוויון: עיונים במהפכה הצרפתית, ירושלים תש"ן.

- דיוויד מקאלו, 1776, תל אביב תשס"ו

- ברברה טוכמן, מטח ההצדעה הראשון: כך פרצה המהפכה האמריקנית, אור יהודה 2007.

פרק 3: המיכון, התיעוש והשלכותיהם

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: השינויים המרכזיים בחברה ובמדינה בעקבות התיעוש.

שעות הוראה מומלצות: 4 שעות הוראה

עמודים בספר: 47-58

2. הטרמה – הצעה לפעילות מקדימה

ניתוח כותרת: כתיבת כותרת הפרק על הלוח. שאלה לתלמידים: מה פירוש הכותרת? מה הפירוש של המילה השלכה? (השפעה). נסו לנסח את כותרת הפרק כשאלה – מה ההשפעות של ייצור המכונות והתפתחות התעשייה על חיי האדם?

3. ציר זמן

בסוף הפרק מופיע ציר זמן הנוגע לתקופה. בציר הזמן מצוינות ארבע המצאות שהביאו לקידום הטכנולוגיה. בקשו מהתלמידים (אפשר גם כמשימת הכנה לשיעור), לבדוק מי המציא המצאות אלו? כיצד הן קשורות לתקופה בה הומצאו? ומה הקשר שלהן למוצרים טכנולוגיים אותם אנו צורכים כיום?

4. ניתוח מושגים מרכזיים

מהפכה תעשייתית: הביאו לכיתה תמונות או מוצרים של מוצרים טכנולוגיים מהדור שלנו (טלפונים חכמים, מכונות כביסה, מכונות תספורת, קומקום חשמלי, מיקרוגל ועוד). כתבו על הלוח את המושג "מהפכה תעשייתית" ובקשו מהתלמידים להתייחס לאחד המושגים ולהסביר כיצד והאם הוא משמש בעיניהם כסמל למהפכה? מה משמעות המילה מהפכה בהקשר זה? הדיון צריך להוביל לכך שגם בעת ההיא, מוצרים שהומצאו וכיום הם נראים בעינינו מיושנים, היו אז קידמות הטכנולוגיה, בדיוק כפי שאנו מתייחסים למוצרים חדשים כיום.

5. מקורות חזותיים

בעמוד 52 מופיעה תמונה של ילדים העובדים בבית חרושת. בקשו מהתלמידים לשאול שאלות על התמונה. לאחר מכן ניתן לפתח דיון בנושא זכויות העסקת ילדים כיום וזכויות העסקת ילדים אז.

"מקור התופעה [העסקת ילדים המאה ה-18] נעוץ מאות שנים לפני החברה התעשייתית, בחברות החקלאיות, אך היא קיבלה תאוצה וחיזוק במאה ה-18, בתקופת המהפכה התעשייתית באנגליה והתרחבה לכל רחבי אירופה במאה ה-19. הסיבה העיקרית לתופעה היא עוני ופערים חברתיים הגורמים למשפחות לשלוח את ילדיהם לעבודה כדי לא לרעוב ללחם. בהודו למשל, מועסקים ילדים עניים מגיל צעיר מאוד כדי לתמוך במשפחותיהם במגוון עבודות – תעשייה, חקלאות או עבודות בית."

מתוך אתר "תפיסת הקיימות".

<http://www.amalnet.k12.il/Sustainability/TopMenu/%D7%9B%D7%9C%D7%9B%D7%9C%D7%94/%D7%A0%D7%99%D7%A6%D7%95%D7%9C.htm>

6. נושאים מרכזיים לדיון

- נושא הפרק (נאורות) מזמן דיון במושגים היסטוריים: מאפיינים, השלכות.
- כיצד השפיעו תהליכי התיעוש על התפתחות המדינה הריכוזית?

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

השלימו את הקלוז ע"פ הספר:

ההשלכות של _____ היו בשני תחומים: השלכות _____ והשלכות על המדינה.

ההשלכות החברתיות:

ההשלכות החברתיות נגעו בתחומים: עיור, _____, _____, ומעמדות חדשים. נגדיר בקצרה:

א. עיור: מלשון _____ כלומר, המהפכה התעשייתית גרמה למעבר של המונים מ _____ אל ה _____ העיר גדלו ונבנו _____ חדשות.

ב. דמוגרפיה: המהפכה התעשייתית גרמה לגידול משמעותי ב _____ אוכלוסיית _____ גדלה ביותר מ - _____.

הסיבות לגידול באוכלוסייה נבעו מ: התפתחות ה _____ שהעלתה את מספר שנות החיים, הבקרה על ה _____ שצרכו בני האדם, המודעות לבריאות ו _____ (ניקיון), חיבור לאספקת _____ בבתים.

ג. הגירה: הגירה למקומות שונים, במיוחד ל _____.

ד. מעמדות חדשים: התפתחות מעמד הפרולטריון – כלומר מעמד ה _____ מעמד זה לא זכה לזכויות כפי שזוכים העובדים כיום כמו: ביטוח, ימי חופשה, אבטלה וכו' ולכן גם ה _____ וה _____ יצאו לעבוד. דבר זה פגע ב _____.

ההשלכות בתחום המדינה:

ההשלכות בתחום המדינה נגעו בתחומים: עושר והתפשטות, האחדה ו _____.

א. עושר והתפשטות: המהפכה התעשייתית הביאה לצמיחה _____ מדינות שונות הגדילו את ה _____ כמו כן, עלתה כמות הייצור מעבר למה שנדרש באותן מדינות.

ב. האחדה: המהפכה התעשייתית הביאה גם להתאחדות של _____ האיחוד התבטא בתחומים שונים כמו: חינוך, _____, תחבורה והנהגת _____.

ג. חברת ההמונים: החברה הייתה יותר מודעת לסביבתה. המהפכה השפיעה גם על: צורות החיים, מבנה ה _____, הוקמו מוסדות ציבוריים כמו: בתי חולים ו _____ לדוגמה.

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

אנו מציעים להיעזר בפסקה זו מדברי הרב קוק (שמונה קבצים א, תתעט):

"המוסר האנושי הולך הוא וטוב בפנימיותו, ולעומתו הולכת היא ההתפתחות המדעית ומופיעה בצורות חדשות המקילות את עול החיים. אם היו ההתגלויות הללו באות לעולם, בעת שהמוסר היה פחות מאותה המדרגה שאנו עומדים בו עכשיו, היה מקלקל את סדר החיים, עוצם העושר ומיעוט העמל. אמנם גם כעת, ביסוס המוסר הוא מונח רק בתוכיותו, בסתר המדריגה, על כן רבות הן המניעות שאינן נותנות לאדם בכללו ליהנות מעולמו, וממילא אינו נהנה הנאה מרובה ואמיתית גם מההמצאות הרבות שמחדש אותן רוחו המעשי, ההולך ומתרחב. ורצויה היא עבודת הקודש של החכמים הרוחניים, מורי הדת, האמת והיושר העליון, מאורי האור האלהי בעולם, שהם מסגלים את האדם לחיים כאלה, שיהיה ראוי על ידם לקבל את כל הברכות הצפונות לו, מהעושר הגדול של המדע המעשי. שאין גדלו ועשרו נערך כראוי, כי אם כשיחובר לו עושר עקרי של ברכת הרוח, שמקורה היא ברכת יוצר העולמים כולם ושפעת אורו".

כלומר, ריבונו של עולם מנהל את עולמו. על מנת שהאדם לא ירבה בחטא והוללות, ה' הטיל עליו את עול הפרנסה, וככל שהאדם מזדכך מבחינה מוסרית, העולם מתפתח מבחינה טכנולוגית ועול הפרנסה פוחת.

9. הערות

ערכיות

מה היחס בין תיעוש וטכנולוגיה לאמונה? כאשר האמונה מבוססת על החידות שהמדע לא מצליח לפתור ונועדה לגשר על חוסר ידע, ככל שהמדע מתפתח מקומה של האמונה נדחק. נראה כי הטכנולוגיה מלמדת אותנו להפעיל את העולם ללא צורך באמונה, וכפי שמסופר על פייר סימון לפלס. נפוליון שאל: "אבל מר לפלס, מה בדבר א-לוהים?" והוא ענה: "אין לי צורך בהיפותזה הזו". כדי להציג את העמדה הנגדית מוצעת פסקה זו מויקיפדיה על מושג הטלגרף: "המברק הטלגרפי הראשון נשלח על ידי מורס ב-24 במאי 1844 מווישינגטון לבולטימור, ובו נכתב: 'What hath God wrought' (מתוך הפסוק "כי לא נחש בַּיָּעֶקֶב, וְלֹא קָסַם בַּיִּשְׂרָאֵל. כָּעֵת יֵאָמֵר לַיָּעֶקֶב וַיִּשְׂרָאֵל: מֶה פָּעַל אֱלֹהִים, בַּמַּדְבָּר כֵּן, כֵּן). סיפור זה ממחיש את ההבנה שמפתחי הטכנולוגיה לא ראו בהתפתחות הטכנולוגית סתירה לאמונה, אלא אדרבה, מנפלאות הבורא.

10. פעילות סיכום

צפו בקטע הבא מהסרט "זמנים מודרניים"

<https://www.youtube.com/watch?v=qxgiohQo4Z8> וערכו השוואה בין היתרונות עליהם למדתם בתחום התעשייה לבין החסרונות של התפתחות העולם המודרני והמתועש ע"פ הסרט.

דיון:

- ✓ מהם היתרונות של ההתפתחות התעשייתית?
- ✓ כיצד התפתחות זו הביאה לשינוי בתא המשפחתי? מדוע?
- ✓ האם ניתן להגדיר גם את תקופתנו כסוג של מהפכה תעשייתית? מדוע?

11. ביבליוגרפיה

תומס אשטון, המהפכה התעשייתית, 1760-1830, תל אביב תשמ"ב

Charles Moore, *Understanding the Industrial Revolution*, London 2000

פרק 4: ליברליזם

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: ההגנה על חירויות היסוד כעיקרון מחייב במדינה המודרנית.

פרק בחירה במקום פרק 5

שעות הוראה מומלצות: 7 שעות הוראה

עמודים בספר: 59-70

2. הטרימה – הצעה לפעילות מקדימה

ליברליזם = חופש. בקשו מהתלמידים לצייר על דף מהו חופש בשבילם. רצוי לכוון את התלמידים לכתוב גם על נושאים שונים כמו בית, בית, חברים, מדינה וכו'.

לאחר מכן רצוי לדלות את המאפיינים העיקריים של חופש בעיני התלמידים ולהציג את נושא השיעור – ליברליזם=חופש.

3. ציר זמן

ניתן לבקש מהתלמידים לבחור שנה אחת, ולהציג בפני הכיתה את השנה ואת הקשר של האירוע שהתרחש באותה שנה לחופש?

4. ניתוח מושגים מרכזיים

ליברליזם – שאלו את התלמידים האם המדינה צריכה להתערב בכלכלת האדם הפרטי? מסתבר שרוב התשובות תהיינה שליליות. בשלב זה יש להסביר לתלמידים מהי כלכלה חופשית? ומהו ליברליזם כלכלי. האם תשובתם עדיין שלילית? מדוע? ניתן לתת לשני תלמידים להציג עמדה של עשיר ועמדה של אדם ממעמד הביניים בהקשר זה.

5. מקורות חזותיים

התבוננו בתמונה שבראש הפרק. כיצד תמונה זו מבטאת חופש? ניתן לבקש גם מהתלמידים למצוא תמונות הקשורות למונח ליברליזם ולהביא לכיתה.

6. נושאים מרכזיים לדיון

- ליברליזם ודמוקרטיה - האם הם סותרים? משתלבים? (הרי דמוקרטיה מאפשרת לרוב לכפות דעתו על המיעוט ולשלול ממנו חירויות).
- האם יש גבול לחופש? הרי גבולות הם הניגוד של החופש.

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

מלאו עם התלמידים את הטבלה הבאה:

סוג הליברליזם	הגדרה	רקע	הישג	תוצאה

בחלק הבא בקשו מהתלמידים לבחור מאבק אחד וליצור: סטיקר, פרסומת, סרטון המשכנע בצדקת המאבק.

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

מקורות להעשרה

ניתן לתת לתלמידים מתעניינים לקרוא את דבריו של הרב קוק (שמונה קבצים א, תפז; אורות הקודש א עמוד צז): ולאחר מכן לענות על שאלות למחשבה המובאות למטה.

"לשחרר את האדם, על ידי התעלותו, על ידי התפתחותו, בגילוי כל כשרונותיו הפנימיים, זאת היא מגמתנו. שפנימיות הדברים היא המגמה האלהית שבהויה, מגמת עריגת הכמיסה של האדם".

כלומר, השחרור הוא מגמתנו, והשחרור האמיתי הוא המגמה האלוקית שבהויה.

שאלות למחשבה:

- איך מתיישב הליברליזם עם החיוב לחגור חגורת בטיחות. והרי זו שלילת החירות? ומדוע אסור להתאבד? ניתן לענות: אם תיפצע, תיפול כנטל על החברה. לא תהיה לנו ברירה אלא לטפל בך. ואם אדם מבקש שלא יטפלו בו? הרי הוא בן חורין! חייבים להגיע לתשובה השלמה: החירות פועלת על בסיס מערכת ערכים, ועל פי ערכים אלו, שמירת הנפש היא ערך עליון. אסור לך לפגוע בעצמך, ואסור לנו להתעלם מפציעתך ולא לטפל בך.
- מדוע אני חייב להציל אדם שהתמוטט ברחוב? זוהי שלילת החירות! המוסר האקטיבי נובע מערכים אקטיביים, ולא מליברליזם.
- (מתאים כסיכום הפרק, והכנה לפרק הבא) הגבלת החופש הכלכלי, שלילת החירות לשימוש ברכוש פרטי לשם מניעת מונופול. האם זה מוצדק?

9. הערות

- חופש הבחירה הוא יסוד מרכזי ביהדות, והוא מהווה בסיס לעיקרון של שכר ועונש. גם הוגי הנאורות ראו בחירות חלק מאמונתם הדתית. למשל, ג'ון לוק ראה בחירות הביטוי "מתנה אלוקית".
- נקודה נוספת חשוב להדגיש: ליברליזם בנוי על שתי רגליים: החירות והערכים. בכל תרבות ישנה מערכת ערכים, והיא המגדירה את החירות. כך צמח האימפריאליזם למרות התפישה

הליברלית: תושבי אפריקה, אסיה ואמריקה (הילידים) אינם שותפים למערכת הערכים של הכובשים, ולכן מותר לשלול מהם את חירותם. כך גם איסור על עירום פומבי ועל ביגמיה ופוליגמיה. אלו איסורים שנובעים ממערכת ערכים, ולא מליברליזם טהור. אפילו ג'ון סטיוארט מיל, שניסה להציב ערכים מנותקים מדת, הצריך חברה מתורבתת על מנת שאפשר יהיה ליישם את הליברליזם.

10. פעילות סיכום

קראו את הכתבה מעיתון "הארץ" העוסקת ביחסי דת ומדינה.

<http://www.haaretz.co.il/opinions/1.1632845>

דיון:

- מה מראים הנתונים של הסקר בתחילת הכתבה?
- אילו נתונים מפתיעים אתכם במיוחד?
- מהו המיתוס שכותב המאמר טוען שיישבר בעתיד?
- כיצד מוגדרת החילוניות במאמר?
- האם תפיסת העולם של כותב המאמר זהה לתפיסתך?
- מה היית עונה לכותב המאמר?
- כיצד הליברליזם מתבטא במאמר זה? האם תשובתך לכותב המאמר מבטאת אף היא ערך של ליברליזם?

11. ביבליוגרפיה

- ג'ון סטיוארט מיל, על החירות, ירושלים תשס"ז.
- אדם סמית, עושר העמים, ירושלים תשנ"ז.
- מילטון פרידמן, קפיטליזם וחירות, ירושלים תשס"ב.
- ביקורת על ספרו של יוסף המבורגר על ג'ון סטיוארט מיל, מתוך אתר תכלת:

<http://tchelet.org.il/article.php?id=71>

פרק 5- סוציאליזם

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: התנועות האידיאולוגיות המודרניות

פרק בחירה (במקום פרק 3

שעות הוראה מומלצות: 4-5 שעות הוראה פרק בחירה במקום פרק 3

2. הטרמה – הצעה לפעילות מקדימה

ניתוח התמונה שבשער הפרק: המפגינים אווזים בשלט עליו כתוב My day Zindabad, פירוש המילה Zindabad הוא לחיות לנצח- "to live for ever", כלומר המפגינים רוצים לציין שיום עבודתם הוא ארוך מאוד, והם ככל הנראה מפגינים על תנאי עבודתם. . המורה ישאל את התלמידים מה הם רואים בתמונה? מה מציין הכיתוב על השלט אותו מחזיקים המפגינים? התלמידים ישערו על מה ההפגנה? מתוך התמונה ניתן לצאת לדיון על זכויות העובד, מהיכן תוקף זכויותיו של העובד?

מצורף קישור על זכויות העובד בישראל: <http://www.workrights.co.il>

3. ציר זמן

בסוף הפרק מופיע ציר זמן הנוגע לתקופה. ניתן להתייחס אל ציר הזמן כסיכום לפרק- התפתחות הרעיון הסוציאלי וסוציאל דמוקרטי. עיין בציר הזמן וציין אירועים משמעותיים בהתפתחות הרעיון הסוציאלי. במהלך השיעורים התלמיד יציין על ציר הזמן אירועים משמעותיים בהתפתחות הרעיון הסוציאלי והסוציאל דמוקרטי. לסיכום הנושא התלמיד יסביר את ההקשרים בהתפתחות הרעיון הסוציאלי והסוציאל דמוקרטי כפי שהם מופיעים בציר הזמן.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

התלמיד לומד בפרק מושגים הנגזרים מהמהפכה התעשייתית, כגון: סוציאליזם, קפיטליזם, פרולטריון, סוציאל-דמוקרטיה.

ניתן להמחיש מושגים אלו ע"פ אמצעי הייצור של ימינו. לדוגמה: צריכת מותגים ומוצרים איכותיים, העבודה על החולצה מעניק לה אף הוא ערך, מועט אומנם. בעלי המפעל, המבקשים להגדיל את רווחיהם- (קפיטליסטים, בורגנים), יעבדו את הפועלים (הפרולטריון) שעות רבות, ללא שכר הוגן. אלו המבקשים לשנות ולשפר את שכרם של הפועלים הם הסוציאליסטים. סוציאל דמוקרטיה: שיפור זכויותיהם של הפרולטריון בדרך דמוקרטית, ללא אלימות, בניגוד למרקסיזם.

5. מקורות חזותיים

בשער הפרק מופיעה תמונה של מפגינים. חשוב להסביר - התמונה והכיתוב אותו מחזיקים המפגינים. ראה לעיל- הטרמה. על רקע התמונה ניתן לדון - מדוע פועלים יוצאים להפגנות? מהם הדרכים בהם פועלים יכולים לשמור על זכויותיהם?

6. נושאים מרכזיים לדיון

נושא הפרק מזמן דיון במושגים היסטוריים: תהליך היסטורי – השלכותיה של המהפכה התעשייתית, הקמתן של תנועות רעיוניות והשפעתן על החברה, הכלכלה והשלטון. מתח בין שוויון לחירות.

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

סעיף א' – סוציאליזם

נציג בפני התלמידים משפטים שלא על פי הסדר. התלמיד יסדר את המשפטים ע"פ הסדר הנכון וכך יקבל את התפתחות הרעיון הסוציאליסטי.

להלן המשפטים ע"פ הסדר:

- ✓ המהפכה התעשייתית יצרה שכבת אנשים המנוצלים במקום עבודתם.
- ✓ הסוציאליסטים מבקשים לשפר את תנאי הפועלים ואת שכרם ע"י פנייה לבעלי המפעלים.
- ✓ הפנייה לבעלי המפעלים נוחלת כישלון. מתחדדת ההבנה בקרב הסוציאליסטים כי רק הפועלים יכולים להביא לשינוי המיוחל.
- ✓ בשל הפער בין מעמד הפועלים לבין המעמד הבורגני חייבת להתרחש מהפכה של הפרולטריון.
- ✓ המהפכה של הפרולטריון תביא לצורת חיים חדשה שיתופית שוויונית-קומוניזם.
- ✓ המניפסט הקומוניסטי קורא לכל פועלי העולם להתאחד לקראת מהפכה קומוניסטית.
- ✓ האינטרנציונאל הראשון והשני מוקמים, התאגדות המפלגות הסוציאליסטיות באירופה.

סעיף ב': הסוציאל דמוקרטי

כתבו שני הבדלים בין הרעיון הסוציאליסטי של קרל מרקס, לבין הרעיון הסוציאל דמוקרטי.

ניתן ליצור השוואה בין הרעיונות ע"י טבלה:

הסוציאלים	הסוציאל דמוקרטיה	
		הוגה
		כיצד יכול הפרולטריון ליצור שינוי?
		האם עומד בניגוד לערך אחר או שמא הרעיון הוא המשכו של ערך אחר?

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

- קראו המקור בעמוד 73, 75 וענו על השאלה שאחריו.
- דיון והצגת טיעונים: מהי הדרך הטובה ביותר להשגת שוויון כלכלי וצדק חברתי – המרקסיסטית או הסוציאל דמוקרטית?

9. הערות

פדגוגיות

פרק זה נגזר מתוך המהפכה התעשייתית ועל כן, יש לבדוק את מידת ידיעותיו של התלמיד בנושא.

ערכיות

סביר להניח כי פרק זה יעורר את השאלה האם התורה היא סוציאליסטית או אולי קפיטליסטית. להלן מובא מאמרו של הרב יעקב אריאל שפורסם בעבר בעניין זה. אפשר לבקש מהתלמידים לקרוא אותו לענות על השאלות הבאות:

1. כיצד התורה רואה את החברה הישראלית ?
2. מהי המגמה החברתית של התורה ?
3. כיצד התורה מסייעת לרעיון הקפיטליסטי וכיצד היא מסייעת לרעיון הסוציאלי ?

10. פעילות סיכום

דיון: לפי ידיעותיך, האם מדינת ישראל קרובה לגישה הליברלית-קפיטליסטית (ראו לעיל פרק 4),

הערה [x1]: בתחתית המאמר של הרב אריאל יש מודעה הקוראת לשחרור פולארד. צריך להוריד אותה. מקווה שאז המאמר יחזור למקומו בסעיף 9, אחרי השאלות. אם לא, צריך לסדר את זה

רב העיר רמת גן
הרה"ג יעקב אריאל שליט"א

התורה קפיטליסטית או סוציאליסטית?

אין לשאלה זו תשובה חד-משמעית. משום שהתורה מתעלה מעל לכל מדיניות כלכלית מקובלת. נקודת המוצא שלה שונה. היא רואה את עם ישראל כחברה ערכית, ממלכת כוהנים וגוי קדוש. מבחינה זו, יש לתורה מנחה חברתית. בחורה: החברה הישראלית צריכה להיות חברה צדקה, חברת חסד. עולם חסד ייבנה, ועם ישראל על אחת כמה וכמה. יש חובה לדאוג לעניים, לחולים, לזקנים, לקטנים ולכל מי שאינו יכול להתפרנס בעצמו. להשגת ייעוד זה, יש להעדיף מדיניות כלכלית מתאימה. אולם אין למצוא בתורה העדפה עקרונית לשיטה מסוימת. עם זאת, יש לתורה עמדה באשר ליחס אל הרכוש. בהקדמתו ל"שבת הארץ" כותב הרב קוק: "אין חילול קדש של קפדנות רכוש פרטי בכל תוצאות יבולה של שנה זו, וחומדת העושר, המתגרה על-ידי המסחר, משתכח - 'לאכלה ולא לסחורה'". ר' ש. ז. שדגאי מוסיף ששמעו ממנו בעל-פה דברים קונקרטיים יותר: "מבלי לקבוע מהו המשטר החברתי של התורה, יש להניח בוודאות כי בקיום עקבי של כל חוקי התורה בשטח החברתי והכלכלי, ללא ייתורים ופשרות, לא יוכל המשטר של הרכוש הקפיטליסטי להתקיים. כי מעצם התורה, ונוסף לזה ועשית 'הישר והטוב' שבשירא, זהו דין ולא למנים משורת הדון מעצמים כל כך את הבעלות והזכויות של הרכוש, עד שקיומו נעשה לבלתי אפשרי וללא כדאי". (תחומים וחזון והנחמה דף ס"ד).

עיון מדויק בדבריו לא ימצא כאן אימוץ מלא של הרעיון הסוציאליסטי-קומוניסטי, אלא בעיקר צמצום הקפיטליזם וריסונו. רעיון היובל מתווסף אך ורק לקרקעות ורק של ארץ ישראל בלבד, בשל קדושתה. אך ניתן לראות בו מקור השראה, אם כי לא מחייב, גם לחומרי גלם ואמצעי ייצור אחרים. אחת לחמישים שנה יש לשקול את האפשרות לחלק מחדש את אמצעי הייצור על-מנת שכולם יוכלו לפתוח דף חדש בחירות ביניהם. רעיון דומה מובע בשמיטה, אם כי במישור אחר. אחת לשבע שנים מתחלקת התוצרת החקלאית בשווה. אגמם התורה דברה על פרי תוצרת הארץ, והאכלה בקדושתה של הארץ, אך ניתן לראות בכך מקור השראה לעציונות דומים. במקביל לשמיטת הקרקעות, ציוותה התורה על שמיטת כספים. כאן בולטת המגמה לאפשר למי שצבר חובות להשתחרר מתנכל שלחן הכבד, ולפתוח דף חדש. (הצנן ב'שמד 14)

רעיון היובל הוא מקור השראה גם לחומרי גלם ואמצעי ייצור אחרים. יש לשקול את האפשרות לחלק מחדש את אמצעי הייצור על-מנת שכולם יוכלו לפתוח דף חדש בחירות ביניהם. רעיון דומה מובע בשמיטה, אם כי במישור אחר. אחת לשבע שנים מתחלקת התוצרת החקלאית בשווה. אגמם התורה דברה על פרי תוצרת הארץ, והאכלה בקדושתה של הארץ, אך ניתן לראות בכך מקור השראה לעציונות דומים. במקביל לשמיטת הקרקעות, ציוותה התורה על שמיטת כספים. כאן בולטת המגמה לאפשר למי שצבר חובות להשתחרר מתנכל שלחן הכבד, ולפתוח דף חדש. (הצנן ב'שמד 14)

רעיון היובל הוא מקור השראה גם לחומרי גלם ואמצעי ייצור אחרים. יש לשקול את האפשרות לחלק מחדש את אמצעי הייצור על-מנת שכולם יוכלו לפתוח דף חדש בחירות ביניהם. רעיון דומה מובע בשמיטה, אם כי במישור אחר. אחת לשבע שנים מתחלקת התוצרת החקלאית בשווה. אגמם התורה דברה על פרי תוצרת הארץ, והאכלה בקדושתה של הארץ, אך ניתן לראות בכך מקור השראה לעציונות דומים. במקביל לשמיטת הקרקעות, ציוותה התורה על שמיטת כספים. כאן בולטת המגמה לאפשר למי שצבר חובות להשתחרר מתנכל שלחן הכבד, ולפתוח דף חדש. (הצנן ב'שמד 14)

הסוציאל מרקסיסטית או הסוציאל-דמוקרטית?

אפשרות נוספת: קריאה זו, שחתמה את "המניפסט הקומוניסטי", שחיברו קרל מרקס ופרידריך אנגלס ב-1848 מבטאת את תפיסתם, ולפיה הזיקה בין הפועלים בכל העולם חזקה מן ההשתייכות הלאומית או הדתית. בכרזה חמישה פועלים המייצגים את חמש היבשות אווזים ידיים ומקיפים את כדור הארץ. הדמות הנשית בכרזה מייצגת את החירות (לקוח מאתר "תולדות", [http://lib.toldot.cet.ac.il/pages/item.asp?item=20136&str1=%D7%A1%D7%95%D7%A6%D7%99%D7%90%D7%9C%D7%99%D7%96%D7%9D&x=0&y=0&str3=&find=1&ex\(=0&docs=1&pic=1&sites=1&title=&all=1](http://lib.toldot.cet.ac.il/pages/item.asp?item=20136&str1=%D7%A1%D7%95%D7%A6%D7%99%D7%90%D7%9C%D7%99%D7%96%D7%9D&x=0&y=0&str3=&find=1&ex(=0&docs=1&pic=1&sites=1&title=&all=1)).

הציעו כרזה משלכם המציגה את עקרונות הסוציאליזם

11. ביבליוגרפיה

וין פרנסיס, קרל מרקס, תל אביב 2005.

קרל מרקס ופרידריך אנגלס, המניפסט הקומוניסטי, תל אביב 1975.

פרק 6: לאומיות

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים : צמיחת המדינה הריכוזית החל במאה ה – 17 לספה"נ.

פרק חובה

שעות הוראה מומלצות : ?

עמודים בספר: 79-90

2. הטרמה – הצעה לפעילות מקדימה

ניתוח כותרת: המילה לאומיות מקורה בלאוס, אומה. ניתן גם להתייחס לתמונה שבשער הפרק המציגה את דגלה של כל אומה ואומה. המורה ישאל את התלמידים איזו מילה הם שומעים במילה לאומיות. כמו כן, ניתן להתייחס את התמונה שבשער הפרק ולשאול התלמידים מדוע יש לכל מדינה/ לאוס דגל משלו. ניתן להביא את השיר "שיר בבוקר בבוקר" ובעקבותיו לדון בשאלה מה גורם לקבוצת אנשים לחוש כי הם עם:

שיר בבוקר בבוקר

שלמה ארצי

מילים: אמיר גלבוע

לחן: גידי קורן ושלמה ארצי

קיימים 3 ביצועים נוספים לשיר זה

פתאום קם אדם בבוקר

ומרגיש כי הוא עם ומתחיל ללכת,

ולכל הנפגש בדרכו קורא הוא שלום.

דגנים עולים מול פניו מבין חריצי המדרכת.

וניחוחות לראשו מדיפים עצי אזדרכת.

הטללים רוססים והרים, ריבוא קרניים,

הם יולידו חופת שמש לכלולותיו.

פתאום קם אדם בבוקר

ומרגיש כי הוא עם ומתחיל ללכת,

ולכל הנפגש בדרכו קורא הוא שלום.

והוא צוחק גבורת דורות מן ההרים,

ונכלמות משתחוות המלחמות אפיים,

להוד אלף שנים מפכות במסתרים,

אלף שנים צעירות לפניו

כפלג צונן, כשיר רועים, כענף.

פתאום קם אדם בבוקר
ומרגיש כי הוא עם ומתחיל ללכת,
ורואה כי חזר האביב
והוריק שוב אילן מן השלכת.

פתאום קם אדם בבוקר
ומרגיש כי הוא עם ומתחיל ללכת,
ולכל הנפגש בדרכו קורא הוא שלום.

3. ציר זמן

כל קבוצת תלמידים בוחרת מאבק לאומי המופיע בציר הזמן ומרחיבה את הידיעה עליו.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

המושג לאומיות הינו מושג מאוד מופשט לתלמיד, על כן, צריך להביא דוגמאות לביטויי לאומיות מהעולם הקרוב לו. בשער הפרק תמונה ובה דגלים של מדינות שונות, ניתן לפתח דיון מדוע לכל מדינה יש דגל משלה? הביאו דוגמאות נוספות בהן מדינות מבטאות את ייחודן? מתוך דוגמאות אלו אפשר להסיק כי לאומיות הינה רגש של קבוצה לה יש דברים משותפים, תודעה לאומית ורצון להגדרה מדינית פוליטית, קרי, מדינה לאומית.

רומנטיקה: התלמידים עלולים לבלבל מושג זה כפי שהם מכירים אותו מעולם הפרטי. הרומנטיקה מבטאת את התרבות המיוחדת של כל אומה כפי שבא לידי ביטוי בשירי עם, בלחנים עממיים, באגדות עם. ניתן להביא מדבריהם של הרדר ופיטכטה. על הרדר ורעיונותיו ראה הרחבה בספר תולדות הפילוסופיה החדשה. את הספר ניתן לראות בקישור הבא:

<http://www.kotar.co.il/KotarApp/Viewer.aspx?nBookID=96923152#7.995.5.fitwidth>

על פיכטה ורעיונותיו ראה הרחבה בספר תולדות הפילוסופיה החדשה. את הספר ניתן לראות בקישור הבא:

<http://www.kotar.co.il/KotarApp/Viewer.aspx?nBookID=96919530#7.995.5.fitwidth>

5. מקורות חזותיים

המקורות החזותיים בפרק הם בעיקר מפות, מפות אירופה לפני ואחרי איחוד איטליה וגרמניה. ניתן להתייחס אל כל מפה בנפרד (זוהי הזדמנות לחזור על מיומנות מפה היסטורית- מפה סטטית ומפה דינאמית. המפות שלפנינו הן מפות סטטיות) וכן ניתן להתייחס אל המפות תוך השוואה ביניהן מבחינת שינויים דמוגרפיים. התלמיד ישווה בין המפות השונות של אירופה ויציין את השינויים הדמוגרפיים אותם עברה אירופה בעקבות הלאומיות.

התרשים בעמ' 88 מדגים את הימצאותן של קבוצות אתניות אחרות בתוך המדינה הלאומית. התרשים מדגיש את ההבדלים בדת ובשפה. באמצעות התרשים ניתן לפתח דיון- האם ניתן לחיות כמיעוט אתני במדינה לאומית.

6. נושאים מרכזיים לדיון

הגישות השונות בהיסטוריוגרפיה של הלאומיות מזמנות דיון בשאלה כיצד ניתן לתפוס תהליך היסטורי? לא נתן להכריע איזו מהגישות היא הצודקת, אך כהיסטוריונים עלינו להוכיח את הטענה על בסיס נימוקים היסטוריים. ניתן להביא כאן את השיר שהוצג בהטרמה ובתגובה לו ניתן להציג לתלמיד את השיר של שלום חנוך "אל תקרא לי עם" <http://shironet.mako.co.il/artist?type=lyrics&lang=1&prfid=960&wrkid=283>, כתגובה לשיר של שלמה ארצי. השירים הללו יכולים לשמש בסיס לדיון הנ"ל.

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

סעיף א-

התלמיד יציין על ציר הזמן את התפתחות הלאומיות מאז העת העתיקה ועד ראשית העת החדשה לאור מה שהוא למד בפרק.

סעיף ב-

המורה יציג את הטבלה המופיעה בעמוד 88 ריקה לתלמידים והתלמידים ימלאו אותה.

לאומיות ליברלית אזרחית	לאומיות אתנית היסטורית	
		הגורם המאחד את בני הלאום
		מיעוט לאומי במדינה

סעיף ג-

התלמידים יתחלקו לקבוצות. כל קבוצה תציג את הגישות השונות ביחס ללאומיות ע"פ התבחינים המופיעים בטבלה בעמ' 83.

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

קריאת מקורות - קראו את מקורות בעמ' 85 וענו על השאלות

העלאת טיעונים :

לחלק הכיתה לשתי קבוצות. קבוצה אחת מייצגת דעתו של אנדרסון. קבוצה שנייה מייצגת דעתו של סמית. לערוך ויכוח בין הקבוצות. על כל קבוצה להציג טענה [=טיעון (=דעתך האישית) + נימוק]²

1. עמודים 37-38

2. אתם קבוצת מיעוט אתני במדינת לאום, כתבו אל ראשי מדינת הלאום מכתב בו אתם מבקשים הכרה ושמירה על זכויותיכם. הציגו במכתבכם נימוקים לאומיים ונימוקים ליברליים.

² על מושגי טענה וטיעון ראו <http://www.school.kotar.co.il/KotarApp/Viewer.aspx?nBookID=97401760#37.5971.5.fitwidth>

לחשיבה: בפרק הקודם למדתם על הסוציאליזם. הסוציאליזם והלאומיות הינן אידיאולוגיות מנוגדות – הסבירו מדוע. [למרות הניגוד בין הלאומיות לבין הסוציאליזם הן ייפגשו בציונות הסוציאליסטית. ניתן כבר להפנות את תשומת התלמיד לכך]

דיון בשאלה בעמ' 90.

9. הערות

פדגוגיות

הלאומיות מצריכה ידע קודם של המהפכה הצרפתית והעקרונות שעלו ממנה [להלן פרק 2]. על המורה לוודא ידע זה בקרב תלמידיו.

תורנית- הדיון בלאומיות עשוי להעלות השאלה, האם אין הלאומיות בדלנית ולראיה היותנו עם סגולה. מובא קישור למאמרו של הרב חנן פורת ז"ל

http://www.maalegilboa.org/index.php?option=com_content&view=article&id=539:06---qq&catid=61:-1-&Itemid=44

10. פעילות סיכום

רלוונטיות להיום: דיון על "אביב העמים הערבי". מאמר מהמכון הישראלי לדמוקרטיה.

<http://www.idi.org.il/%D7%A1%D7%A4%D7%A8%D7%99%D7%9D-%D7%95%D7%9E%D7%90%D7%9E%D7%A8%D7%99%D7%9D/%D7%9E%D7%90%D7%9E%D7%A8%D7%99%D7%9D/%D7%94%D7%90%D7%91%D7%99%D7%91-%D7%94%D7%A2%D7%A8%D7%91%D7%99-%D7%95%D7%94%D7%93%D7%9E%D7%95%D7%A7%D7%A8%D7%98%D7%99%D7%94>

דיון: האם מאבק לאומי מצריך מאבק אלים, או שמא ניתן להגיע להגדרה לאומית בדרכים אחרות. מה הרקע לאביב העמים הערבי? באלו דרכים מתבצע אביב העמים הערבי? מהן הדרכים, לדעתכם, בהן ניתן להשיג מאבק לאומי? מדוע לרוב מאבק לאומי מתרחש בדרכים אלימות? במה שונה המאבק הלאומי היהודי מהמאבק הלאומי באירופה? (המאבק הלאומי היהודי בוצע בדרכים דיפלומטיות כאשר היהודים היו מפוזרים ללא אדמה ושפה אחידה שתאחד אותם).

11. ביבליוגרפיה

ב' אנדרסון, קהילות מדומיינות, ת"א: האוניברסיטה הפתוחה, 1999.

א"ד סמית, האומה בהיסטוריה, י-ם: החברה ההיסטורית, 2003.

א' הייסטינגס, בנייתן של אומות – התנ"ך והווצרות מדינות הלאום, ירושלים: שלם, 2008.

א"ד סמית, עמים נבחרים – מקורות מקודשים של זהות לאומית, י-ם: מוסד ביאליק, 2010.

א' מלאך, "ישראל החדש", סגולה 11, אפריל 2011, עמ' 34-41.

חטיבה שנייה: משברי המודרנה [פרקים 7–8]

1. הערות פדגוגיות

1. לפני שלומדים על טיבו של משבר המודרנה יש ללבן את המושג "משבר" כתחושה פסיכולוגית ותודעתית.
2. האם משבר מוכיח את כישלון הדרך שנבחרה? כמו כן כדאי לדון במשבר כהזדמנות לתיקון ולשינוי.
3. החטיבה השנייה מציפה מספר שאלות, ביניהן: במה שונים חיייו של האדם בעקבות המשבר של המודרנה? במה שונים חיייה של האישה? במה שונה יחס האדם לקולקטיב, למקום בו הוא גר ולשלטון לו הוא כפוף? אלו מעקרונות הנאורות נפגעו מהמשבר?

2. הערות ערכיות

בין משברי המודרנה, צריך לתאר את זילות חיי האדם שבאה בעקבות הוויתור על הדת, ואת חסרונה של הדת כשהיה צורך בריסון המלחמות.

הליברליזם הוא אתגר מעניין וניסיון לבנות מציאות אך ורק על חירות כאשר אין תוכן ממש ומסוים לחירות הזו, ואם ישנו תוכן אין לו משקל רציונלי ומוסרי כמו הזכויות עצמן. הליברליזם לא הצליח להגדיר ערכים ברורים, שיכולים לרסן את ההפקרות ולחייב סוג של מעורבות חיובית, ופתח את השער בפני השתוללות אכזריות ואפילו רצח.

3. מקורות להעשרה

הסבר מעמיק למשברים הגדולים דווקא בתקופת המודרנה (הרב קוק, שמונה קבצים א, רסב; אורות הקודש א עמוד צו):

"וכל הנפילה, שהעולם המתעלה בתרבותו החיצונה נופל הוא בערכו הפנימי, באה היא ממדה זו, שכל מה שהערך החיצון של התרבות הוא מתקדם, העין תופסת יותר את ההכרה החיצונה, ומוסיפה לזלזל את ההכרה הפנימית, ומתוך כך ערכו האמיתי של האדם פוחת ויורד. וגאולת העולם תלויה היא ברוממותם של ההכרות הפנימיות".

הסבר (מתוך שיעור של הרב זאב סולטנוביץ):

וכל הנפילה, שהעולם המתעלה בתרבותו החיצונה נופל הוא בערכו הפנימי, באה היא ממידה זו, שכל מה שהערך החיצון של התרבות הוא מתקדם, העין תופסת יותר את ההכרה החיצונה, ומוסיפה לזלזל בהכרה הפנימית, ומתוך כך ערכו האמיתי של האדם פוחת ויורד.

יש כאן גם אמירה רבת משמעות, הומניסטית. מפעם לפעם, בפסגות של תרבויות משוכללות, אנחנו נעשים לפעמים שיכורי תרבות, סמויי עיניים. לפתע אנחנו לא נותנים את הדעת על השורשים הפנימיים, נדמה שהטכניקה היא העיקר, וכאילו די לנו בה. הטכניקה מסוגלת לספק את הצרכים הבסיסיים של האדם - מזון, מגורים, הגנה, רפואה. ואז ערכו האמיתי של האדם פוחת ויורד, המכונה נעשית יותר חשובה מהאדם הפרטי היחיד. זה נקרא בלשון של פתגם עתיק: הגולם שקם על יוצרו. הגולם נעשה יותר חשוב. (את זה אמרו לא מזמן על עולם המחשבים: צופים שהם יהיו מהירים יותר, צופים לפריצת דרך בתחום התבונה המלאכותית, ואז המחשב לא יעשה את מה שמזמינים ממנו, אלא יתחיל להזמין בעצמו ואנחנו נצטרך לשרת אותו). אז נשאלת השאלה: מה הערך של האדם בתוך תרבות כה טכנולוגית?

אלא שערכו האמיתי של האדם ניכר דווקא בעולמו והכרתו הפנימיים, דווקא בשאיפותיו, במבוכתו, בתחושותיו העצמיות העמוקות ביותר, שיש מה שמעבר למה שהעין תופסת והידיים מסוגלות לבצע. את זה אי אפשר להעביר בשום מכונה, זהו הערך האמיתי, העצמי של האדם. הומניזם בעצם מעמיד את האדם במרכז, הכול למענו, ולא הוא למען דברים אחרים.

גאולת העולם תלויה ברוממותן של ההכרות הפנימיות. שעבוד משמעו להפוך את המשועבד לכלי, לאמצעי, ולא לראות בו ערך עצמי ואמיתי, וגאולת העולם היא דווקא העמידה על ערכו הפנימי העצמי של האדם, שחרור האדם מן השעבוד, מן העבדות. השכבה הראשונה של השעבוד היא שעבוד מלכויות, והגאולה היא החירות מן השעבוד הזה: אין בין ימות המשיח לעולם הזה אלא שעבוד מלכויות. והגאולה נמשכת כשחרור מכל העולם כולו. הגאולה היא ההשתחררות עצמה, גם מן השעבוד לה'. העולם צריך לדעת שהוא לא עומד רק ביחס של שעבוד לבוראו. העולם נברא ברצון חופשי. כשחז"ל שואלים למה הקב"ה ברא את העולם, הם לא עונים שמטרתו לשעבד, אלא להיטיב. כלומר, היחס של העולם כבריאה, וכמובן האדם שבתוכו, עם כל הידיעה וההכרה של המוגבלות והסופיות והחלקיות, היחס לבורא צריך להיות מושתת על קרבה ואהבה ולא על שעבוד ועבדות.

עדיין יש לנו מומנט של עבדות. אנחנו אומרים בפיוט של ימים נוראים: "אם כבנים אם כעבדים", האדם ממשיך להוביל את היחס הזה ומנסה לשעבד ולהפוך את הסביבה שלו לעבד. אבל הגאולה היא ההליכה מן המצב של תודעת העבדות והשעבוד הראשונית אל הגאולה, שהיא החירות, עד שיצליח האדם להפוך אפילו את היחס שבינו לאלוקים, מיחס של שעבוד ועבדות ליחס של אהבה וקרבה. מרידה של האדם לצורך שחרור היא התפרצות לדלת פתוחה. לא צריך למרוד בשביל זה. אין שום צורך בזה, כי האמת הפנימית העצמית היא אחרת. צריך רק להבין מה הרצון האלוקי בבריאת האדם והעולם. זוהי גאולת העולם, והיא תלויה "ברוממותן של ההכרות הפנימיות". כלומר, לא פחות ממה שמשקיע האדם מעוצמת רוחו ותבונתו בסידור החיצוני של חייו. לעתים האדם שוכח את עצמו, את עולמו הפנימי, מזלזל בהכרתו הפנימיות, ומשליך את כל יתרו על המכונות שהוא יצר, שהן ייצרו גן עדן למענו. גן עדן שיממש את השאיפות העזות והעמוקות, המהותיות לאדם. גן עדן הוא זה שצדיקים יושבים, עטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה. מה ששוכן בנפשותם, מי ששוכן בנפשותם, זהו גן עדן. התביעה הנפשית והגעגועים הנשמתיים העמוקים ביותר הם הם גן העדן.

הסידור החיצוני הוא דבר חשוב ונכבד אבל מסוכן, כי ייתכן שבמקום לשחרר את האדם הוא ישעבד אותו יותר. האדם מייצר את הסדר החיצוני כדי לשעבד, ולכן הסדר משעבד את האדם חזרה. כמו שנאמר: "מרבה נכסים מרבה דאגה" - הוא רצה נכסים כדי להפחית את הדאגה, ויצא שהנכסים משעבדים אותו, הוא צריך לדאוג גם להם. ככל שהאדם משקיע את מאמציו הרוחניים התבוניים בשכלול של התרבות החיצונה, הוא צריך להשקיע בעסק הכביר, במעמקי הכרותיו הפנימיות, להיות יותר מודע, להיות יותר עסוק בזה, יותר קשוב לזה, רגיש לזה, כלפי עצמו והאנושות בכללותה.

פרק 7- מלחמת העולם הראשונה ותוצאותיה

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים : מלחמת העולם הראשונה

שעות הוראה מומלצות : 6 שעות.

פרק חובה

עמודים בספר : 124-95

2. הטרמה – הצעה לפעילות מקדימה

דיון סביב הכותרת- מה הופך מלחמה להיות מלחמת עולם? לאלו משברים גורמת מלחמת עולם?

3. ציר זמן

בראש החטיבה מופיע ציר זמן. ניתן להפנות את תשומת לב התלמידים למשברים הרבים שפקדו את אירופה. על אף הרעיונות עליהן למדנו בפרקים הקודמים. המורה יפנה את תשומת לב התלמידים לאירועים ולמשברים שפקדו את אירופה טרם מלחמת העולם הראשונה. התלמיד ישער בעקבות ציר הזמן מהם ההקשרים בין האירועים שנלמדו בפרקים הקודמים לבין המשבר שפקד את אירופה? תוך כדי למידה של הפרק ניתן ליצור ציר זמן עליו נרשום אירועים מרכזיים במלחמת העולם הראשונה.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

הפרק נלמד על בסיס מושגים שנלמדו בפרקים קודמים כמו: ליברליזם, נאורות.

5. מקורות חזותיים

הפרק עמוס מפות ותמונות הממחישות את מצבה של אירופה טרם המלחמה, את אירופה במהלך המלחמה ואת תוצאותיה של המלחמה.

עמ' 97- מפת המדינות הרב לאומיות. התלמיד יזהה במפה את המדינות הרב לאומיות.

מפה עמ' 99- התלמיד יזהה במפה את המדינות להן יש מושבות באסיה ובאפריקה. לאיזו מדינה יש הכי הרבה מושבות? מה ניתן ללמוד מכך על המדינות באירופה?

כמובן, יש להתייחס גם לשאלות הנלוות למפה.

עמ' 100- כיצד התמונה ממחישה את מרוץ החימוש של מדינות אירופה טרם המלחמה?

עמ' 101- המפה מציגה את מערכת הבריתות בין מדינות אירופה טרם המלחמה. התלמיד יזהה במפה את מדינות ההסכמה, את מדינות המרכז ואת המדינות הניטרליות.

עמ' 102, 110, 107 מציגים את היקפה של המלחמה ואת ההרוגים הרבים. איזו מדינה איבדה הכי הרבה חיילים? שערן, מה יהיו ההשלכות של אובדן רב של חיילים צעירים וגברים?

עמ' 103-106- כרזות- כיצד התקשורת התגייסה למאמץ המלחמתי? מיינו את הכרזות ע"פ מטרותיהן השונות (כרזות הקוראות להתגייסות הציבור, כרזות שמטרתן להפחיד האויב).
עמ' 106- אלו כלי נשק היו במלחמה. ניתן לדון על תפקידה של הטכנולוגיה במלחמה.

6. נושאים מרכזיים לדיון

נושא הפרק מזמן דיון על תהליכים היסטוריים. היינו מצפים כי בעקבות הרוחות החדשות שהיו באירופה המודרנית כנאורות וליברליות, לא תתרחש מלחמה נוראה שכזו. כיצד אם כן, קורה הדבר?

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

סעיף א' – הגורמים למלחמה
כתוב משפט מפתח על כל גורם למלחמה.
לדוגמה:

הגורם למלחמה	משפט מפתח	דוגמא
עליית רעיונות אנטי ליברליים וראיית החיוב של השימוש בכוח	מדינות בהן הופצו רעיונות ליברליים נהגו לכבוש מדינות באסיה ובאפריקה תוך שימוש בכוח כדי להשתלט על משאבים כלכליים	בריטניה וצרפת נהגו בכיבושים אימפריליסטיים למרות שדגלו בליברליות.

סעיף ב- מהלך המלחמה ואופייה
בנו ציר זמן וציינו עליו אירועים מרכזיים במלחמת העולם הראשונה כפי שהם מופיעים בסעיף ב'.
ציינו את אופייה של המלחמה ע"פ תחומי חיים:
1. חברתי- גיוס החיילים והפגיעה בהם.
2. כלכלי- התגייסות העורף והמשק למאמץ המלחמתי.
3. מדיני- מערכת בריתות והסכמים.

סעיף ג- תוצאות המלחמה
ציינו את תוצאות המלחמה כפי שהן באות לידי ביטוי בתחומי החיים:
כלכלי- אינפלציה, אבטלה.
מדיני- פוליטי- חוזה ורסאי.
חברתי- פסימיות ומשבר אמונה, תחושת ניכור של החיילים.

8. פעילות לתלמידים מתעניינים

- ענו של שאלות המקור בפרק.
- אתה חייל במלחמת העולם הראשונה כתוב על תחושותיך במהלך המלחמה ולאחר המלחמה.

- אתה עיתונאי הסוקר את אירועי המלחמה: כתוב לעיתונך על אחד מהנושאים הבאים: ההרג ההמוני, טיהור אתני, אבטלה שאחרי המלחמה.
- חברו שאלות הקשורות לנושא הסדר העולמי מתערער.

9. הערות

פדגוגיות

הנושא מצריך הבנת מושגים קודמים שנלמדו כמו נאורות, ליברליזם. על המורה לבדוק ידע זה.

תורניות

הפרק עשוי להעלות שאלות אמוניות כמו כיצד הקב"ה הניח למלחמה נוראה שכזו לקרות בעולם. להרחבה ניתן להיעזר בקישור הבא: <http://www.yesmalot.co.il/shiurhtml/malotsh1246.asp>

10. פעילות סיכום

דיון: רלוונטיות- כיצד ניתן בימינו לפתור סכסוכים בין עמים?

פעילות מתוקשבת על מלחמת העולם הראשונה מאתר "תולדות":
<http://toldotofakim.cet.ac.il/ShowItem.aspx?ItemID=f3faf5c3-b612-4d64-8a4a-1bc2a9bb4549&lang=HEB>

11. ביבליוגרפיה

- ברברה טוכמן, המגדל הגאה, תל אביב תשנ"ט.
- ברברה טוכמן, אוגוסט 1914- להסברת היחסים באירופה ערב מלחמת העולם הראשונה, תל אביב תשנ"ט.
- דיוויד תומפסון, אירופה מאז נפוליאון, תל אביב תשמ"ד.
- דן דינר, שבר זמן, תל אביב תשס"ט.
- ג'ורג' מוסה, הנופלים בקרב, תל אביב תשנ"ד.
- ספרי פרוזה:
- אריך אריה רימרק- במערב אין כל חדש, תל אביב 1982.
- ירוסלב האשק, החייל האמיץ שוויק, תל אביב 1980.
- הרב חיים סבתו, בואי הרוח, תל אביב, תשס"ח.

פרק 8- המשטרים הטוטליטריים

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: המשטרים הטוטליטריים
שעות הוראה מומלצות: 12 שעות הוראה. ניתן לבחור בין המשטר הפשיסטי לבין המשטר
הקומוניסטי.

עמודים בספר: 126-166

2. הטרמה – הצעה לפעילות מקדימה

דיון סביב הכותרת "משטרים טוטליטריים". טוטל = כולל, כלומר, המנהיג שולט על כלל תחומי
החיים.

3. ציר זמן

בסוף הפרק מופיע ציר זמן המסכם את עלייתם ונפילתם של המשטרים הטוטליטריים. ניתן
להפנות את תשומת ליבו של התלמיד לציר הזמן במהלך הלמידה כדי לציין את עלייתם ונפילתם
של המשטרים. כמו- כן ניתן לבנות ציר זמן עם כל אירועי משטר ומשטר הנלמדים בפרק.
התלמיד יבנה ציר זמן ועליו יציין במהלך השיעורים את אירועי המשטרים הטוטליטריים

4. ניתוח מושגים מרכזיים

כדי להבין את הפרק יש לעמוד על ההבדלים בין משטר טוטליטרי לבין משטר דמוקרטי. גם בין
סוגים שונים של משטרים לא דמוקרטיים. למשל, ערב הסעודית היא מדינה לא דמוקרטית אך
היא אינה טוטליטרית. כך גם לגבי רוסיה.
דמוקרטיה-השלטון בידי העם, העם בוחר את מנהיגיו, והמנהיגים שואבים את כוחם מהבוחרים.

5. מקורות חזותיים

עמ' 127- התמונה ממחישה את ההערצה למנהיג. כיצד הדבר קורה בימינו? (ראה פעילות סיכום).
כמו כן, בספר תמונות של מנהיגי המשטר הפשיסטי, הקומוניסטי והנאצי ותמונות מחיי יום-יום
תחת המשטר. מתמונות אלו ניתן לצאת לדיון כיצד נראו חיי היום - יום תחת המשטר
הטוטליטרי.

עמ' 129- תנועת נוער תחת שלטון טוטליטרי. נענה על השאלות המתייחסות לתמונה.
עמ' 153- המפות מתייחסות לשטחה של גרמניה בשיאה ולאחר מלחמת העולם הראשונה. נשווה
בין המפות ונענה על השאלות שלאחריהן.

6. נושאים מרכזיים לדיון

במה שונה משטר טוטליטרי ממשטר דמוקרטי?

במה שונה משטר טוטליטרי מהמשטרים האבסולוטיים שאפיינו את אירופה בראשית העת החדשה?

חסרונות המשטר הטוטליטרי. מדוע אנשים אינם מתקוממים כנגד משטר שכזה?

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

סעיף א' – משטר טוטליטרי

את השלטון הטוטליטרי נתן לדמות לתמנון בעל הרבה ידיים שידו בכל. על כל רגל של התמנון כתוב מהם מאפייני השלטון הטוטליטרי.

כדי לסכם את הנלמד על המשטרים הנלמדים בפרק נציג את הטבלה הבאה לתלמידים ונמלא תוך כדי הלמידה:

משטר	עקרונות המשטר/ אידיאולוגיה עליה מבוסס המשטר	מאפיינים טוטליטריים במשטר
המשטר הקומוניסטי ברוסיה		
המשטר הפשיסטי באיטליה		
המשטר הנאצי בגרמניה		

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

- אתה נער/נערה בתנועת נוער תחת השלטון הטוטליטרי. כתוב על תחושותיך בפעולות ובמפגשים של התנועה. ספר על הפעילות בתנועה. ספר כיצד חבריך מרגישים.
- בחר אחת מהאפשרויות הבאות: אתה יהודי תחת השלטון הסובייטי ברוסיה, ספר על יהדותך תחת המשטר הסובייטי, כתוב על החיים בצל המשטר הנאצי, אתה אזרח איטליה כתוב על החיים בקולחוז.

- פעילות נוספת לתלמידים מתעניינים : ענה של שאלות המקור בפרק.

9. הערות

פדגוגיות

הנושא מצריך הבנת מושגים קודמים שנלמדו כמו נאורות, ליברליזם. על המורה לבדוק ידע זה.

תורניות

יש לתת את הדעת על ההבדלים בין הערכת תלמידי חכמים ורבנים והיותם מנהיגי ציבור לעומת פולחן האישיות במשטר הטוטליטרי.

10. פעילות סיכום

דיון : הניסיון ההיסטורי הראה כי משטרים טוטליטריים הם משטרים מסוכנים לאזרחים ולמדינות אחרות. יתר על כן, הם לא הוכיחו יכולת לשרוד לאורך זמן : איטליה וגרמניה הובסו במלחמת העולם השנייה, ברית המועצות והמדינות הטוטליטריות בגוש הקומוניסטי התפרקו או שהפכו ללא טוטליטריות, כולל סין ורוסיה. אם כן כיצד יתכן שמשטרים טוטליטריים כמו זה בצפון קוריאה מתקיימים בימינו?

סרטון קצר על עליית הנאצים לשלטון :

<http://www.youtube.com/watch?v=TMz4rPLiKWw>

11. ביבליוגרפיה

רפי ואגו, "טוטליטריזם – מקור המונח, משמעותו ומידת השימוש בו", בשביל הזיכרון – סדרה חדשה, 6 (אב תש"ע), עמ' 2-11.

חנה ארנדט, יסודות הטוטליטריות, בני ברק 2010.

סטיבן אנתוני סמית, המהפכה הרוסית : מבוא קצר מאוד, תל אביב 2006.

מרדכי אלטשולר, היבסקציה בברית-המועצות (1918-1930) : בין לאומיות לקומוניזם, ירושלים 1980.

רוברט סרוויס, לנין, תל אביב תשס"ז.

אדוארד רדזינסקי, סטלין, תל אביב תשס"ה.

רוברט פקסטון, האנטומיה של הפשיזם, תל אביב 2009.

זאב שטרנהל, מריו שניידר ומאיה אשרי, יסודות הפשיזם, תל אביב 1989.

דניס מק-סמית, מוסוליני, תל אביב 2004.

קרל דיטריך בראכר, **הדיקטטורה הגרמנית, השרשים, המבנה והתוצאות של הנציונאל-סוציאליזם**, א-ב, תל אביב תשמ"ז.

בעז נוימן, **נאציזם**, תל אביב 2007.

איאן קרשו, היטלר 1889—1936 : היבריס, תל אביב 2003.

הנ"ל, היטלר 1936—1945 : נמסיס, תל אביב 2005.

חטיבה שלישית:

מסורת ומודרנה - התמודדות העם היהודי

עם אתגרי העת החדשה [פרקים 9—14]

1. מתוך תכנית הלימודים

תופעות המודרנה לא פסחו על העם היהודי. קהילות ישראל בכל העולם עברו טלטלות שונות בעת החדשה. המסורת היהודית שהתפתחה בקרב קהילות היהודים בכל ארצות מושבם בדורות הקודמים; באירופה, במדינות הים התיכון ובארצות האסלאם הועמדה בפני אתגרים רבים. בחלקה השני דנה היחידה בדרכי ההתמודדות השונות של העם היהודי עם תופעות המודרנה ועם המציאות בעת החדשה בתחומי החיים: הדתיים החברתיים התרבותיים והלאומיים. עיון בתהליכים הללו הוא אבן יסוד להבנת מציאות החיים היהודיים בימינו.

2. מטרות

1. הבנת השפעת התופעות המרכזיות בעולם המודרני על החיים היהודיים והאתגרים שעמדו בפני הקיום היהודי בעידן המודרני.
2. הבנת הדמיון והשוני בהתמודדותן של קהילות ישראל השונות עם המודרנה.
3. הכרת השינויים שחלו במעמדם המשפטי של היהודים בעת החדשה והבנת השלכותיהם על החיים היהודיים ועל ההתארגנות הקהילתית.
4. הכרה של התנועות והזרמים בעם היהודי שקמו על מנת לאפשר לעם היהודי לשמור על קיומו הייחודי בעת החדשה.
5. התלמידים יבינו את תגובת שומרי המצוות לגווניהם לאתגרי החילון, ההשכלה והתיקונים בדת כפי שבאו לידי ביטוי בתנועות השונות.
6. הבנת ייחודו של הפתרון הלאומי הציוני לגווניו והסיבות להתנגדויות שקמו לו בחברה היהודית.
7. הבנת הרקע והנחיצות להקמתה של תנועת הציונות הדתית כסיעה בתוך התנועה הציונית.
8. מבוא לחלק ג': הקשר בין היסטוריה כללית להיסטוריה יהודית; עצמת המפנה בתולדות עם ישראל בעקבות המודרנה; האתגר של הדת היהודית; אופני ההתמודדות במקומות ובזמנים שונים – בחירה חופשית.

3. רלוונטיות

סיכום השינויים שחלו בעקבות המודרנה – במה שונים חייו של היהודי בעקבות שינויים אלה? במה שונים חייה של היהודייה? במה שונה יחס היהודי לקולקטיב (היהודי והנכרי), למקום בו הוא גר ולשלטון לו הוא כפוף? במה שונה זיקת היהודי לדתו בעקבות המודרנה מזיקתו לדת לפני הופעת המודרנה? במה השתנה העם היהודי בעקבות המודרנה?

4. הערה

רבים מהנושאים שילמדו בחטיבה זאת מורחבים בספר הלימוד אשר נכתב עבור החינוך הממלכתי ומשמש כיחידת בחירה במגמת היסטוריה: **אל מול עולם חדש: לבטים ומגמות בעידן האמנציפציה**.

פרק 9: השפעת הליברליזם על תמורות בחברה היהודית

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: השינויים במעמד המשפטי של היהודים בקהילות השונות בעת החדשה: באירופה, במרכז, במערב ובמזרח, ארצות האסלאם וארה"ב. שעות הוראה מומלצות: 5-6 שעות הוראה. עמודים בספר: 171-188.

2. הטרמה – הצעה לפעילות מקדימה

ניתוח כותרת: כתיבת כותרת הפרק על הלוח. שאלה לתלמידים, אילו השפעות יש לליברליזם על היהדות? מדוע בכלל צריכה להיות השפעה של הליברליזם על היהדות? האם לדעתכם השפעות אלו היו טובות או לא? ניתן להתייחס לנושאים הבאים: חילון, דת, מבנה המשפחה, המעמד המשפטי של היהודים.

כהכנה לשיעור – ניתן לבקש מהתלמידים למצוא הגדרה לאמנציפציה בכל מקור שיחפצו בו (וויקיפדיה, ספר, הורים, מורים, סרטון ועוד).

3. ציר זמן

בסוף הפרק מופיע ציר זמן הנוגע לתקופה. בציר הזמן מוצגים תאריכי האמנציפציה במדינות שונות בעולם. ליד ציר הזמן מוצגת מפה. קראו את המפה ע"פ המקרא וענו על השאלות תחתיה: באילו מדינות בעיקר ניתנה האמנציפציה? באילו מדינות פחות? מדוע לדעתכם? בשלב זה על התלמידים לפתח את מיומנות קריאת המפה טרם קריאת הפרק.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

אמנציפציה –

הסבר במילים שלך:

כיצד מבטאת תמונה זו את המושג אמנציפציה ליהודים?

טיפ: תאר את התמונה ולאחר מכן קשר את התמונה לנושא.

קישור לתמונה:

[http://www.masa.co.il/article/1958/%D7%A4%D7%A1%D7%92%D7%AA-](http://www.masa.co.il/article/1958/%D7%A4%D7%A1%D7%92%D7%AA-%D7%9B%D7%93%D7%95%D7%A8-%D7%94%D7%90%D7%A8%D7%A5,-/%D7%94%D7%93%D7%95%D7%A8-%D7%94%D7%91%D7%90)

[-D7%9B%D7%93%D7%95%D7%A8-%D7%94%D7%90%D7%A8%D7%A5,-](http://www.masa.co.il/article/1958/%D7%A4%D7%A1%D7%92%D7%AA-%D7%9B%D7%93%D7%95%D7%A8-%D7%94%D7%90%D7%A8%D7%A5,-/%D7%94%D7%93%D7%95%D7%A8-%D7%94%D7%91%D7%90)

[/D7%94%D7%93%D7%95%D7%A8-%D7%94%D7%91%D7%90](http://www.masa.co.il/article/1958/%D7%A4%D7%A1%D7%92%D7%AA-%D7%9B%D7%93%D7%95%D7%A8-%D7%94%D7%90%D7%A8%D7%A5,-/%D7%94%D7%93%D7%95%D7%A8-%D7%94%D7%91%D7%90)

5. מקורות חזותיים

התבוננו בתמונה (הלקוחה מאתר "הספרייה הווירטואלית של מט"ח):

<http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=22523>

א. תארו את התמונה.

ב. מהו השינוי המובע בין שני חלקי התמונה?

ג. כיצד שינוי זה מבטא את האמנציפציה?

הערה 2א: יוגב: האם יש בעיה של זכויות יוצרים? גם כאן וגם במקומות אחרים. צריך לעבור על כל התמונות במד"ל. יונדב.

6. נושאים מרכזיים לדיון

איזה שינוי חל במעמד המשפטי של היהודים בעת החדשה?

מה הייתה השפעת האמנציפציה על החברה היהודית?

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

בסעיף זה נבחן את שינוי המעמד המשפטי של היהודים במדינות השונות – ששיאו היה מתן האמנציפציה. ניתן לחלק לתלמידים טבלה ריקה או עם חלק מהקטגוריות. לחילופין, ניתן לתת לכל קבוצה למלא מדינה אחרת ולמלא יחד על לוח חכם בכיתה. ניתן לתת לכל קבוצה לבדוק כיצד הדגל מבטא את ערכי המדינה.

היהודים במדינה	מאפייני המדינה	הרקע למתן שוויון זכויות	
שוויון זכויות (בתחילה ללבנים ואחרי שנים לשחורים), פריחה כלכלית	אין בה מלך ואצילים, בעלי זכויות יתר, הובטח חופש דת לכלל האזרחים. עיקרון חופש הדת בלט אף בחוקה	מדינה חדשה שמטרתה הייתה להקים עולם חדש וטוב	ארה"ב 1776
השוויון ניתן בהתחלה ליהודים ממוצא ספרדי ולאחר מכן ליהודים ממוצא אשכנזי ב – 1808 נפוליאון פרסם את "הפקודה המחפירה", אך דבר	שוויון זכויות אדם ואזרח	המהפכה הצרפתית – כיבוש אירופה ע"י נפוליאון	צרפת 1790 - 1791

זה היה זמני			
לא היו כמעט יהודים ולכן האמנציפציה לא עוררה התנגדות		המהפכה הצרפתית – השפיעה על מערב אירופה	מערב אירופה (הולנד 1796, בלגיה 1831)
בשלב ראשון - היהודים נפגעו (זכויות, רכוש) בשלב שני – "אביב העמים" הביא לנתינת זכויות בחלק מהמדינות	ההשכלה והנאורות לאו דווקא הביאו לאמנציפציה בתחילה	ביטול האמנציפציה לאחר שחרור מהכיבוש הצרפתי פרוסיה – אמנציפציה חלקית החל מ-1812	מרכז אירופה -1867 1874
מעט יהודים יחסית ולכן קל היה להשיג את האמנציפציה			צפון אירופה
בתחילה יהודים לא יכלו להיכנס לפרלמנט, בשנת 1858 הותר להם ובכך הושלם תהליך קבלת האמנציפציה	בתחילה היהודים שרצו אזרחות חייבים היו להישבע שבועה נוצרית. בהדרגה ניתנו זכויות שונות	היהודים הורשו להתגורר במדינה משנת 1665	אנגליה
	חלק מהמדינות אימצו את השוויון וחלק לא	לא שמחו לקבל את האמנציפציה, אך השוויון חדר אליהן בהדרגה	מזרח אירופה
במדינות שהיו תחת שלטון אירופי היה שינוי והתקבלה האמנציפציה	חלק מהמדינות תחת סונים וחלק מהמדינות תחת שיעים	קולוניאליזם ויהודים אירופיים שדאגו לאחייהם במזרח.	ארצות האסלאם

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

קראו את המשל הבא וענו על השאלות

א. מהו הנמשל לשלוש הטבעות?

ב. האם נתן החכם נוקט עמדה בנוגע לטבעת האמיתית? שֶׁרוּ מדוע?

ג. איזה יחס מנסה לסינג ליצור ליהדות, בסופו של המשל?

"לתת להם זכויות אזרח – לזאת איני רואה כל אמצעי אחר, כי אם לכרות להם, לכולם, לילה אחד את ראשיהם, ולשים במקומם ראשים אחרים, אשר לא יהיה בהם אף רעיון יהודי אחד". (פיכטה, 1793)

מדובר בהוגה דעות שנחשב ל"ליברלי". מה גרם לו להתייחס כך אל היהודים?

נתן החכם/ גוטהולד אפרים לסינג

בלב מחזהו של לסינג, נתן החכם נקרא אל המלך סלדין, וזה שואלו: "איזו היא אמונה ישרה בעיניך?" וכך עונה נתן, החכם היהודי:

"זה רבות בשנים חי בארץ קדם/ איש ולו טבעת אין ערוך לה [...]

ובקרבה צפון וסתום כוח פלא/ לתת את נושאה וליבו בה בטוח/ בעיני אלוקים ואדם לחן ולחסד. [...]

ויתר הטבעת לאהוב מכל בניו, ויצוהו/ כי יתננה גם הוא באחרית ימיהו/ לאשר יבחר לאהבה מכל בניהו [...]

כה מבן לבן הטבעת נמסרה/ עדי אל אב לו שלושה בנים באה [...]/ שלושתם גם יחד אהב סלה [...]

ובתבנית טבעתו לעשות ציוהו/ שתיים אחרות תהינה כמוה [...]/ ויקרא אל בניו טוב לב ושמח [...]

לכל אחד נתן ברכתו, וטבעת – וימת. [...]

האחים משפטם הקריבו אל השופט [...]/ השופט ענה כדברים האלה:

לכו לכם לדרכיכם [...]

איש איש מכם יעמול, ישא נפשהו/ להוציא אל הפועל כוח האבן בטבעת [...]

בעשותכם רק חסד, וצדק תרדפו/ ובקרב לבכם בה' תבטחו/ ואם יגלה ויראה זה הכוח/ בדור בניכם אחרון על עפר יקומו

קורא אני אליהם אחרי אלף/ אלפי שנים לכסא המשפט הנה/ יבואו אז כולם למשפט יחד

לכסא אז ישב חכם ממני...

(לסינג, גוטהולד אפרים, נתן החכם, תרגום: ירון גולן, ישראל, תשס"ג)

הצעות לדיון

בסעיף ב' בפרק נידונה שאלת ההשפעה של האמנציפציה על החברה היהודית. ניתן לקיים דיון עם התלמידים:

- האם האמנציפציה חיובית או שלילית? התייחסו לבחינות: הכלכלית, המשפטית, הדתית, חברתית.
- כיצד האמנציפציה השפיעה על היהודי?

9. הערות

פדגוגיות

1. הערה: רבים מהנושאים שילמדו בחטיבה זאת מורחבים בספר הלימוד אשר נכתב עבור החינוך הממלכתי ומשמש כיחידת בחירה במגמת היסטוריה: **אל מול עולם חדש: לבטים ומגמות בעידן האמנציפציה**.
2. קישור לפרקים קודמים: המדינה הריכוזית [בהקשר של ביטול האוטונומיה הקהילתית] (פרק 1), ה"נאורות" (פרק 2), הליברליזם (פרק 4).
3. קישור לאזרחות: אוטונומיה, אוטונומיה קהילתית.
4. הצגת האמנציפציה כתהליך התלוי במקום ובזמן.

ערכיות

- משמעות האמנציפציה היא שחרור. דווקא לאור שחרורן של קבוצות מקופחות חברתית, התעוררה השאלה האם גם את היהודים יש לשחרר. כך נולדה ה"בעיה היהודית".
- ביטול האוטונומיה הקהילתית. האמנציפציה וההתאזרחות הותנו בחילון הציבוריות - "היה אדם בצאתך ויהודי באוהלך" (יל"ג, 1866).
- ההתייחסות לאמנציפציה התפלגה בסופו של דבר ל-3 עמדות: השוללים, שקראו לבצר את הקהילה ולוותר על הזכויות; המחייבים, שקראו לנצל את הזכויות ולהשתלב; ואלו שקראו לעלות לארץ ישראל, משום שסברו שזה השחרור האמיתי של עם ישראל. למרבה הצער, הציבור כמעט שלא נענה לקריאה זו, והתנועה הציונית התבססה רבות על אלו שניסו להתבולל והתייאשו, וכך היא הפכה ממושא הגשמת חזון הנביאים למקלט לדחויים ונרדפים.
- בפסקה הבאה, נעשה ניסיון לתאר את ההשלכות ארוכות הטווח של האמנציפציה: במשך כאלפיים שנה, מאז יצא היהודי לגלות, חי הוא תחת שלטון זר: נתון לרחמי השליטים, לחסדי המון העם – שבדרך כלל לא נטו לו רחמים וחסד. היהודי חסר העצמאות, המושפל, המוגבל על ידי השלטון ומבוזה על ידי שכניו, פעל בדרך כלל בתוך תחומיה של הקהילה היהודית והיצירה היהודית. משלהי המאה ה-18 הכול החל להשתנות. על שולחן הדיונים העולמי, הסוער מרוחות השוויון והחופש, עלתה שאלת היהודים הגדולה: האם גם היהודי נחשב לאדם, האם יש להשוותו לשאר אזרחי העולם? במשך כמאתיים שנה מלאות תהפוכות עשה היהודי את דרכו להיותו אזרח העולם. והעולם נפתח בפניו: הוא לא הוגבל עוד בתחום החברה היהודית; הוא החל לצאת ולכבוש את עולם הידע, האומנות, הכלכלה, החברה. בזמן שעשה זאת, גילו גם היהודי וגם העולם שאין הם יכולים לדור בכפיפה אחת. אשליית אזרח העולם התנפצה: העולם התפרץ בשנאתו הקדומה ליהודי, והיהודי המשיך בדרכו אל עצמאותו האמתית.

10. פעילות סיכום

כל קבוצה מקבלת דמות אחת: אמא מתוניס, נער בגיל 17 מצרפת, נערה בת 12 מארה"ב, אבא מרוסיה. כל קבוצה צריכה להמחיש את השינוי שחל בחיי הדמות בעקבות האמנציפציה. להתייחס: ללימודים, חיי חברה, עבודה, יחסי הורים ילדים, חיי יום יום, יחסים עם הגויים ועוד.

דיון:

א. כיצד השפיעה האמנציפציה על היהודים?

ב. מהם היתרונות והחסרונות בקבלת האמנציפציה?

ג. מה היה קורה לולא היו מקבלים אמנציפציה?

11. ביבליוגרפיה

מיכאל גרץ (עורך), המהפכה הצרפתית והיהודים, ירושלים תשמ"ט.

מיכאל מאיר (עורך), תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה, ב, ירושלים תשס"א, עמ' 15—54, 269—305.

פרק 10: השפעת התיעוש על החברה היהודית

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: תהליכים דמוגרפיים, כלכליים וחברתיים שעברו על החברה היהודית.

שעות הוראה מומלצות: 3 שעות, פרק בחירה.

עמודים בספר: 189-198

2. הטרמה – הצעה לפעילות מקדימה

ניתוח כותרת: ביחידה הראשונה למדנו על התיעוש. כיצד לדעתכם השפיע תהליך זה על היהודים? מבחינה דתית, משפחתית, תעסוקתית ועוד.

3. ציר זמן

אין בפרק ציר זמן.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

דמוגרפיה – גודל, הרכב ומבנה האוכלוסייה.

התבוננו בשתי הטבלאות (ניתן להקריין אותן בגודל מלא על הלוח) שבתחילת הפרק.

הטבלה הראשונה עוסקת בגידול האוכלוסייה בעולם ע"פ יבשות.

מה ניתן ללמוד מהטבלה על גידול האוכלוסייה בכל יבשת?

מה ניתן ללמוד מהטבלה על גידול מספר היהודים בעולם בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20?

מה היו הסיבות לכך? היווצרות המדינה הריכוזית (אם למדתם את הפרק הראשון, תוכלו להיעזר בו) ושמירה על המסורת היהודית (מצ"ב מקור המתאר את שאלת טעמי המצוות במהלך הדורות).

5. מקורות חזותיים

לפניכם שתי תמונות מהמאה ה-19.

הציגו אותן בפני התלמידים או צלמו עבורם ובקשו מהם להשוות בין התמונות. נקודות ההשוואה: מראה, נגישות, תעסוקה ועוד. שאלו את התלמידים מדוע שינוי זה (המעבר לערים) השפיע על היהודים ואיך?

התמונות לקוחות מהסרטון הבא: https://www.youtube.com/watch?v=-AyGN9wL_VU

6. נושאים מרכזיים לדיון

- ניתן לקשר את הנושא למחאה החברתית שהתקיימה בקיץ 2011.

- מצ"ב קישור לויקיפדיה

http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%94%D7%9E%D7%97%D7%90%D7%94_%D7%94%D7%97%D7%91%D7%A8%D7%AA%D7%99%D7%AA_%D7%91%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C_2011

- הקישור מתאר את השתלשלות העניינים של המחאה החברתית.
- בקשו מהתלמידים לקרוא מידע זה. ולהתייחס לנקודות הבאות:
- כנגד מי מחו במחאה זו? מה היו הדרישות? אילו מצוקות הועלו בעקבות המחאה? מיהו המעמד שייצג את המחאה?
- האם מחאה זו עדיין רלוונטית? האם המחאה רלוונטית היום? אילו נימוקים מאורח החיים הדתי הייתם מוסיפים לנאום? (צדקה, חסד, שוויון, איסור ריבית)

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

בסעיף זה נעסוק בהשפעות נוספות של התיעוש על היהודים: פרולטריזציה והגירה.

סעיף ג': פרולטריזציה

צפו בסרטון הבא []ללא תרגום <http://www.youtube.com/watch?v=3EfQ-aNBkvc>.

בקשו מהתלמידים לכתוב לעצמם :

מה היו השינויים בתעסוקה? במה עסקו האנשים לפרנסתם לפני השינויים? במה עסקו אחרי השינויים? כיצד לדעתכם שינויים אלו שינו תחומים כמו המשפחה? סדר היום? מעמד חברתי?

א. כיצד שינויים אלו השפיעו גם על היהודים?

ב. מעבר ממקצועות מסורתיים למקצועות חופשיים.

ג. במרכז ובמערב אירופה, יהודים רבים נעשו לבורגנים ובמזרח אירופה פחות.

ד. היהודים הקימו ארגונים הדואגים לפועלים.

סעיף ד': הגירה

התבוננו בגלויה שבסעיף ההגירה וענו על השאלות יחד עם התלמידים.

ניתן לתת לתלמידים משימה אחרת או נוספת :

התבוננו בתמונה

א.תארו : מיהם המהגרים? מה גילם? במה עוסקים? מה מצבם הכלכלי? לאן הם מהגרים?

חשבו כיצד מרגיש היהודי המהגר? מה הוא חושב?

ב. כתבו מכתב אותו שולח הגבר שבתמונה לאחיו ומשפחתו שנשארו באירופה :

המכתב צריך לתאר :

1. מדוע הוא היגר (לפחות ארבעה גורמים).

2. באילו קשיים הוא נתקל בארצות הברית.

3. מצ"ב הצעה לנוסח מכתב.

אחי היקר,

הגענו לארצות הברית. רציתי לספר לך שהיגרנו לכאן מסיבות שונות....

כשחיינו ברוסיה, כפי שאתה יודע, החיים היו...

חשבתי שבארצות הברית....

קצת קשה לנו כאן. אני.....

מתגעגע! אחיך

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

מקורות להעשרה: בספר מצויים שני מקורות העוסקים במהגרים לארה"ב בסעיף ד' (עמודים: 193-197).

בחרו את אחד המקורות ודונו בשאלה - מהם ההבדלים בין המהגרים לארה"ב כיום לבין המהגרים לארה"ב אז? האם יש דמיון?

9. הערות

פדגוגיות

קישור לפרקים קודמים: המדינה הריכוזית [בהקשר של ביטול האוטונומיה הקהילתית] (פרק 1), ה"נאורות" (פרק 2), הליברליזם (פרק 4).

ערכיות

- אין הסבר ממצה ומוסכם בין החוקרים לפער בריבוי הדמוגרפי בין יהודים לשאינם יהודים בתקופה זו. הרחבנו את הגישה לפיה הפער נובע ממערכת הערכים של החברה היהודית הדתית באותה תקופה: תודעה רפואית והיגיינית, השכלה לילדים לפני כניסתם למעגל העבודה, לעומת תופעות של אלכוהוליזם, אלימות ומחלות מין, שרווחו בחברה הכללית. זאת נוסף על ההגנה החוקית על היהודים, שצמצמה את היקף הנרצחים בפגרומים באופן משמעותי.
- לעתים מדגישים את השוויון החוקי בארצות הברית, כגורם משיכה להגירת יהודים המונית לשם. בפרק זה הדגשנו את ההזדמנויות הכלכליות שנפתחו שם בפני היהודים, ולא דווקא את השוויון. צריך לזכור, שלמרות השוויון החוקי, בפועל הייתה אנטישמיות גם בארצות הברית, במיוחד בחברה הגבוהה. לאנטישמיות היהודים התרגלו כבר במשך דורות. מה שמשך את היהודים הייתה דווקא ההזדמנות, האפשרות לממש את היוזמה והכישרון.

10. פעילות סיכום

צפו בסרטון הבא, שהוכן ע"י תלמידים.

<http://www.youtube.com/watch?v=f6LbYKmEkWU> (עד דקה 00:03)

הסרטון מסכם את ההשפעות של המהפכה. בקשו מהתלמידים לרשום לעצמם תוך כדי צפייה: מהם השינויים שחלו בעקבות המהפכה התעשייתית? מה לדעתם השינוי המשמעותי ביותר?

11. ביבליוגרפיה

- גור אלרואי, המהפכה השקטה: ההגירה היהודית מהאימפריה הרוסית 1875-1924, ירושלים 2008.
- שאול שטמפר, "היבטים דמוגרפיים של יהדות האימפריה הרוסית בשלהי המאה התשע-עשרה", בתוך: איליה לוריא (עורך), תולדות יהודי רוסיה, ב, ירושלים תשע"ב, עמ' 197—211.

- הנ"ל, "דפוסים של הגירה יהודית פנימית באימפריה הרוסית", בתוך: יוסף דעת, באר שבע
תשי"ע, עמ' 245-258.

<http://www.youtube.com/watch?v=3Efq-aNBkvc>

פרק 11: השפעת רעיונות הנאורות על החברה היהודית (במערב אירופה ומרכזה)

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: השפעת רעיונות הנאורות על החברה היהודית.
שעות הוראה מומלצות: 6–8 שיעורים.
עמודים בספר: 199-216

2. הטרמה – הצעה לפעילות מקדימה

שימוש בציר הזמן – ראו בסעיף הבא.

3. ציר זמן

כדאי להתייחס לכך שציר הזמן המתייחס לפרק ההשכלה מתפרש על כ – 250 שנה. מה ניתן ללמוד על פרק הזמן הזה בהקשר של השכלה?

4. ניתוח מושגים מרכזיים

תנועת ההשכלה היהודית – כתבו על הלוח את המושג בתחילת לימוד הפרק. ערכו שמש אסוציאציות למושג.
לאחר מכן קראו במאמרו של זהר שביט: "ההביטוס [=מכלול ההרגלים וההתנהגויות אשר אדם מפנים וצובר במהלך חייו] של היהודי החדש של תנועת ההשכלה".
http://humanities.tau.ac.il/zionism/templates/ol_similu/files/israel16/Israel16_shavit.pdf
וענו על השאלה: מתוך מה התפתחה תנועת ההשכלה היהודית? מה דעתכם על מניעים אלו?

הצמיחה של חוג משכילי של יהודים צעירים הייתה תוצאה מחשיפתם לנאורות הגרמנית (Aufklärung) ובמידת מה המערב אירופית (צרפת ואנגליה), ותגובה על אתגר השיח הנאורי שהתנהל במרחב הציבורי בגרמניה: בעיתונות ובספרות, בדיונים ציבוריים, ואפילו במרחצאות ובבתי הקפה. החוג הזה של אנשים צעירים הונע על ידי דחף פנימי ותאוות ידע, אך גם מתסכול ממה שנראה בעיניהם כדרך ללא מוצא של היהדות המסורתית. כדי להביא לשינוי, הם שאפו 'לייבא' את ערכי הנאורות לציבוריות היהודית. השאיפה הזו קיבלה משנה תוקף מתפיסתם שהחברה היהודית המסורתית עוברת תהליכים של דעיכה, וכי רק שינוי יאפשר ליהודים להתאים עצמם לנסיבות החדשות ולנצל את האפשרויות שנפתחו בפניהם בזכות שינויים שחלו בזכויותיהם.

5. מקורות חזותיים

נתייחס לשני מקורות חזותיים בפרק:

- א. בעמוד 203 יש תמונה המציגה את מנדלסון מתפלמס עם כומר נוצרי.
מה לדעתכם היה תוכן הוויכוח? איזה עקרון הוביל מנדלסון וכיצד הוא מתבטא בתמונה?
- ב. בעמוד 207 מוצגות 4 תמונות. חלקן מודרניות וחלקן לא. ציינו ארבעה הבדלים ביניהן. על מה מעידים הבדלים אלו?

6. נושאים מרכזיים לדיון

מה היתרונות ומה הסכנות שבהשכלה?

ניתן לקרוא שתי כתבות המנוגדות זו לזו : אחת הטוענת כי ההשכלה מחייבת

והשנייה לא : <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4432752,00.html>

<http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000680291>

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

סעיף א': תנועת ההשכלה היהודית ותחומי פעילותה.

למורה: ניתן לפזר בכיתה את המשפטים הבאים הלקוחים מתוך פרק הלימוד. כל תלמיד יבחר משפט ויצטרך לטעון מול הכיתה מי לדעתו אמר משפט זה? (יהודי? גוי? חילוני? דתי?) לאחר מכן, לחשוף מיהם האנשים שאמרו משפטים אלו וללמוד מכך, על היחס שלהם ללימודי קודש וחול.

1. "אחבר בע"ה חיבור כולל כמה חכמות וידיעות להשיב חורפי דבר ולהראותם כי לא להם לבדם ניתנו

אלה החכמות". (טוביה כהן, רופא יהודי)

2. "התורה והחכמה נצמדים יחד" (הרב ברוך משקלוב)

3. "לעמוד על כל דעות אנשי העולם באמונות, בדעות ומנהגים, ולחשוף מחשבותיהם עלינו ועל אמונתו

הקדושה". (רבי יעקב עמדין)

4. "וילדי בני ישראל אשר להם לב להבין אמרי בינה ישוטטו לבקש את דבר ה' מעל העתקות חכמי

הנוצרים" (משה מנדלסון)

5. "לכן המסכל (המבטל) חוקי האלוהים ויודע תורת האדם, אע"פ שלא ייהנו מאורו חכמי ישראל בחכמת

התורה, ייהנו ממנו שאר בני האדם שבכל העמים". (וייזל, נפתלי הרץ)

לאחר הדיון:

בקשו מכל קבוצה להתמקד בדמות שלה: התלמידים ימלאו ת.ז. ע"פ הקריטריונים הבאים: שם, שנים, מקום מגורים, למד בילדותו ב___, מקצוע, פרסומים חשובים, גישתו להשכלה, ציטוט חשוב מכתביו המופיע בספר הלימוד.

לסיום: כל קבוצה תציג את הדמות עליה עבדו ויתקיים דיון על הדומה והשונה ביניהם ביחסם להשכלה.

סעיף ב': השפעת רעיונות ההשכלה על החברה היהודית במזרח אירופה ובארצות האיסלאם.

כפתח - בקשו מכל תלמיד לראיין את סבא וסבתא שלו או את הוריו ולבדוק: היכן נולדו? באילו בתי ספר למדו בגולה? אילו הבדלים הם רואים בשיטת החינוך של פעם לעומת היום? מה דעתם על לימודי החול כיום לצד לימודי הקודש?

ניתן לפתח דיון מעניין על ההבדל בין העדות השונות ומשם לצאת לספר הלימוד.

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

בקשו מהתלמידים לבנות מצגת או ספר כיתתי עם המידע שהצטבר אצלם. המצגת תכלול גם את החומר הלימודי וגם תוצרים מהראיונות שקיימו התלמידים עם סבא וסבתא שלהם.

ניתן להפנות את התלמידים גם אל הקישור הבא למידע נוסף:

<http://tarbut.cet.ac.il/ShowItem.aspx?ItemID=8a73e2d8-bce5-410e-96b5-b8fd9a927f68&lang=HEB>

9. הערות

פדגוגיות

1. קישור לפרק קודם: ה"נאורות" (פרק 2), הליברליזם (פרק 4).
2. סוגית "ההשכלה מטעם" מזמנת אפשרות לדון בסוגיית כפיית ה"אני מאמין" של המיעוט על הרוב.
3. הפרק מזמן אפשרות לדון בהעמקת הקשר בין יהודי אירופה (במיוחד מערב אירופה ומרכזה) לבין יהודי ארצות האסלאם.

ערכיות

העמדה בעד ההשכלה הייתה מוצדקת: לא ראוי לסגור את הציבור בפני לימודי חול, ולא ראוי להחזיק ציבור בכלא מלאכותי, ולגדל אותו בעוני ומצוקה. גם העמדה נגד ההשכלה הייתה מוצדקת: החשש מפני ההשכלה שתביא להתבוללות ובגידה ביהדות התברר כמוצדק. "הכתוב השלישי", שהועלה רק במאה הבאה, היה לשוב לארץ ישראל, בה ניתן לרכוש השכלה בלי להתבולל.

10. פעילות סיכום

הסרט הבא [צרפתי ללא תרגום. מראים כמה דקות להמחשה ולכן אין בכך בעיה] מציג את מרוקו בשנות ה-50 וכניסת בתי הספר של אליאנס. צפו בסרטון (דקות 20:40 – 24:00) ועמדו על ההשפעה של בתי הספר על החינוך שם.

<https://www.youtube.com/watch?v=CIIC7HcuZo0>

11. ביבליוגרפיה

שמואל פיינר, מהפכת הנאורות, ירושלים תשס"ב.

שמואל פיינר, משה מנדלסון, ירושלים תשס"ו.

משה פלאי, עטרה ליושנה : המאבק ליצירת יהדות ההשכלה, בני ברק תשע"ב.

עמנואל אטקס (עורך), הדת והחיים : תנועת ההשכלה היהודית במזרח אירופה, ירושלים תשנ"ג.

פרק 12: תנועות וזרמים דתיים במאות ה – 19 וה – 20

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: דרכים להתמודדות עם החילון, ההתערות בחברה הכללית וההתבוללות, המענה האורתודוקסי לגווני ויחסו למודרנה ולתיקונים בדת.

שעות הוראה מומלצות: 15 שעות הוראה.

עמודים בספר: 217-244.

- תנועות ל"תיקונים" בדת [6 שיעורים]
- המענה האורתודוקסי לגווני ויחסו למודרנה ולתיקונים בדת [בחירה של 3 מענים – 9 שיעורים]

2. הטרמה – הצעה לפעילות מקדימה

שימוש בציר הזמן – ראו בסעיף הבא.

3. ציר זמן

בסיום הפרק מופיע ציר זמן. בקשו מהתלמידים לסמן במרקר מילים המצביעות על שינוי. (פתיחה, פרישה, ראשון, מכניס, פרסום, מנהיג ועוד). במרקר נוסף, סמנו את המילים או המושגים שאינם מובנים לכם. (ישיבת מוסר, אורתודוקסים, רפורמים, טמפל). נתייחס למושגים אלו בסעיף הבא. על מנת לקשר בין שני הסימונים: בעקבות השינויים שנלמדו בפרקים הקודמים, גם היחס לדת עבר שינוי. ניתן לראות זאת ע"פ המילים המצביעות על שינוי.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

חלקו את הכיתה לשלוש קבוצות (אפשר גם לשש קבוצות). כל קבוצה תקרא בספר הלימוד את החלק של המושג עליו נתבקשה לעבוד. ניתן לתת לכל קבוצה בריסטול עליו תצטרך להציג את המושג ולתלות בכיתה.

משמעות	טענה מרכזית	המטרה ודרכים להשגתה	דמות מרכזית
התנועה הרפורמית			
התנועה הקונסרבטיבית			
אורתודוקסיה			

5. מקורות חזותיים

נתייחס לשלושה מקורות חזותיים בפרק:

- א. בעמוד 219 מובאים קטעי תפילה הלקוחים מסידור אורתודוקסי וסידור רפורמי. דונו עם התלמידים על מהות השינוי, מדוע לדעתם הושמטו הדברים? האם יעלה בדעתנו להשמיט קטעי תפילה מהסידור? מדוע?

ב. בעמוד 220 מובאת תמונה המציגה את תפילת יום הכיפורים. לפני הצגת התמונה, ניתן לבקש מהתלמידים להעלות בדמיונם תפילה של יום הכיפורים. כיצד היא נראית? לאחר מכן, הציגו את התמונה בפני התלמידים ודונו בהבדלים.

ג. בעמוד 223 מוצג תרשים המציג את הזרמים היהודיים בארה"ב משנת 2009. לפני הצגת התרשים בקשו מהתלמידים לנחש כמה אחוזים משתייכים לכל זרם? לאחר הצגת התרשים וניתוח שלו, שאלו את התלמידים, האם הנתונים מפתיעים אותם?

6. נושאים מרכזיים לדיון

א. מה יותר מאתגר את הזרם האורתודוקסי החילונית או הרפורמה? המטרה לעורר דיון האם הקרבה אל היהדות היא המסוכנת יותר. ניתן להשוות ליחס אל הקראים ודומים להם במהלך הדורות.

ב. נקודה נוספת שניתן לגעת בה כאן - לא תמיד מי שלובש כיפה ונקרא בתואר רב, מקבל תעודת הכשר אוטומטית. אמנם היום ברור לנו שהרפורמים טועים ומטעים - אבל אז הדברים נראו אחרת. איך הרגיש הציבור באותה התקופה? מה חשבו? מה גרם אז לבלבול, ומה זה אומר לגבינו היום?

ג. כהמשך לדיון הזה ניתן לדון בשאלה מי מהווה אתגר גדול יותר על המסורת: הרפורמים או הקונסרבטיבים? בהקשר זה ניתן להביא בפני התלמידים את הציטוט: "מה מועט הוא ההבדל העקרוני בין המתקנים האלה שעושים את מלאכתם כשכפפות של משי על ידיהם, ובין המתקן גייגר אשר מכה בפטיש ובקורנס". (הרב עזריאל הילדסהיימר על ר' זכריה פרנקל ובית המדרש לרבנים בברסלאו, המעיין, א (תשכ"א), עמ' 66).

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

המענה האורתודוקסי לגווניו ויחסו למודרנה ולתיקונים בדת - צריך לבחור שלושה סעיפים מתוך חמישה. נתמקד בחלק זה בהבדלים שבין החת"ם סופר לרש"י הירש.

הצעה לדף לתלמיד: זרמים ביהדות - שאלות

קראו את הקטעים הבאים וענו על השאלות:

שאלה 1:

1. "ואז באה חוות-דעתך על ברית המילה... אודה ולא אבוש: זאת לא אוכל. היא

נשארת מעשה ברברי, עקוב בדם, המטיל פחד על האב, (והיא) גורמת ליולדת מתיחות

חולנית... בכל העניין יש מן הגסות, ואין לחזקו. ייתכן שבעבר נאחז בזה הרגש הדתי

בכל הנימים; עתה מסתמך המנהג רק על שגרה ופחד-ולאלה אל נא נקים מקדש."

א. מה יחסו של הכותב לברית המילה? כיצד הוא מסביר זאת? צטטו משפט אחד

והסבירו.

ב. לאיזו תנועה יהודית ניתן לשייך את הדברים ומדוע?

שאלה 2 :

2. "מברך אני את האמנציפציה, בראותי שכיום שוב אינו עומד כנגדה עקרון רוחני, ואף לא דמיוני, שיסודו בבלהות הרוח... ושכאן לפנינו כיבוד החוק, החוק של זכויות האדם: להיות אדם שווה לחברו, וההשקפה כי לה' הארץ, וכל אשר צלם אלוהים לו והוא בן-אל-חי, הכל חייבים לכבדו בלב שמח כאח;

א. במה דומה האמנציפציה ליהדות?

ב. לאיזה זרם ניתן לשייך את הדברים ומדוע?

שאלה 3:

"עת לעשות לה', הרבו תורתך, לרומם בית אלוקינו ולהעמיד חורבותיו. אתם, בני ובנותי, חתני, ונכדי ובניהם- שמעוני, וחיו. אל תטו לבכם לדבר רע, להתעולל עלילות ברשע, את אנשים פועלי-אוון החדשים מקרוב נתרחקו מאת ה' ותורתו. אל תדורו בשכונתם, ולא תתחברו עמהם כלל וכלל"

איזה זרם מייצג החת"ם סופר ומפני הוא מזהיר בצוואתו?

הערה: כדאי להוריד את המקור מהשאלה כשמביאים אותו בפני התלמיד, רק לאחר הדיון ניתן לחשוף את המקור (החת"ם סופר).

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

לפניכם קטע מתוך מאמרו של הרב קוק זצ"ל "מאמר הדור".
קראו את הקטע ודונו בשאלות: מהן הפרצות עליו מדבר הרב קוק? כיצד מתייחס הרב קוק לחילוניות? כיצד לדעתכם היה מתייחס לרמה המוסרית של הדור כיום?

פסקה ד

בכל הזמנים

בכל הזמנים ובכל הדורות אָנחנו רואים, בדור שהוא מלא פרצות, הפרצות עוברות על פני כל חוג המוסרי לכל צדדיו. דור שוכח אֵל ה' הוא גם כן דור סורר ומוֹרֶה, זולל וסוֹבֵא. מֵרָאשׁ מִקֶּדֶם עַתָּה זָנַח יִשְׂרָאֵל אֶת צוֹר מַעֲזוֹ, הִנֵּה מַעֲבֵר מִזֶּה "ז' בְּחַי אָדָם עֲגָלִים יִשְׁקֹן" (הושע יג, ב), 'וַיִּצְמְדוּ לְאֵלִילִים' (על פי תהלים קו, כח), 'וַיִּשְׁכַּח אֶל מוֹשִׁיעֵם' (על פי שם שם, כא), וּמַעֲבֵר מִזֶּה "זָנוּת וַיֵּין וְתִירוֹשׁ יִקַּח לֵב" (הושע ד, יא), "וַיִּגְבַּב יְבוּא פֶשֶׁט גְּדוֹד בְּחוּץ" (הושע ז, א). פֶּה נָשִׁים מִבְּכוֹת אֶת הַתְּמוּז' (על פי יחזקאל ח, יד), וְשֵׁם "כָּל אֶחָד עֲקוּב יַעֲקֹב, וְכָל רֶעַךְ רָכִיל יִהְיֶה רָךְ" (ירמיהו ט, ג). וְזֶה הֵקוּ, עוֹבֵר הוּא גַם עַל פְּנֵי הַתּוֹלְדָה שֶׁלָּנוּ גַם כֵּן בְּגִלּוֹת. מוֹזֵר הוּא הַדּוֹר הַזֶּה, שׁוֹבֵב הוּא, פְּרָאִי הוּא אָבֵל גַּם נִעְלָה וְנִשְׂאָ, - נוֹצִיא מִן הַחֲשׁבוֹן אֶת הַיְחִידִים הַגָּסִים שֶׁלְּקַחוּ לָהֶם אֶת רוּחַ הַפְּרָצִים לְמַסְנָה לְעוֹלָל עַל יְדוֹ עֲלִילוֹת שֶׁל גָּזֵל וְחִמְס וְכָל נְבִלָה, - נִצְמָא כִּי מַעֲבֵר מִזֶּה 'חֻצָּפָא יִשְׁגָּא, אֵין הֵבֵן מִתְבַּיֵּשׁ מֵאֲבִיו, נְעָרִים פְּנֵי זָקֵנִים יִלְבִּינוּ' (על פי סוטה מט, ב), וְלַעֲמֵת זֶה - רָגְשֵׁי הַחֶסֶד, הֵי שָׂר, הַמִּשְׁפָּט וְהַחֲמִלָה עוֹלִים וּמִתְגַּבְּרִים, הֵכֵחַ הַמִּדְעִי וְהַאֲדִיָּאֵלִי פּוֹרֵץ וְעוֹלָה. חֶלֶק גָּדוֹל מִהַדּוֹר הַזֶּה אֵינּוּ חֹשׁ כָּל כְּבוֹד לְכָל מֶה שֶׁהֲרָגָל, ל' אֶמְפִּי שֶׁאֵפֶלָה נִפְשׁוֹ, ל' אֶמְפִּי שֶׁנִּשְׁפָּל מֵאוֹתוֹ הַגָּבוֹל, שֶׁהַחֶק וְהַמִּשְׁפָּט עוֹמְדִים עָלָיו בְּדַעַה הַהִמּוֹנִית הַרְגִּילָה, כִּי אִם מִפְּנֵי שֶׁעָלָה עַד הַמִּקּוֹם, שֶׁלִּפִּי אוֹתוֹ הַצְבִּיּוֹן, שֶׁהֲרָגָל בּוֹ עַד כֹּה שִׁיבִיט עַל יְדוֹ עַל הַחֶק וְהַמִּשְׁפָּט, עַל הַמִּסְרָת וְהַאֲמוּנָה בְּכָלֵל, עַל כָּל טְהוֹר וְקִדּוּשׁ, עַל כָּל אֲמַת גְּדוֹלָה נִצְחִית וְאֵל הֵיט אֲשֶׁר בְּמִשְׁגִּים, מִפְּנֵי מַעוֹט הַעֲבוּדָה בְּתַלְמוּדֵם שֶׁל יְסוּדֵי הַרְגֵּשׁ וְהַדְעָת שֶׁבְּמִרְחֵב הַתּוֹרָה, - 'הוֹעֵם זֶהב וְשׁוֹנָא הַכֶּתֶם הַטּוֹב' (על פי איכה ד, א) עַד שֶׁנִּדְמָה לוֹ שֶׁהֵכֵל הוּא שֶׁפֶל הַרְבֵּה מִעֶרְכּוֹ. הוּא נִתְגַּדֵּל וְעָלָה בְּפֶעַם אַחֲתָה, הַצִּרוֹת מִרְקוּהוּ, שִׁטְפוּהוּ, נִתְּנוּ לוֹ לִב-מִתְּנָה וּמִחֵ הוֹנָה, מִחֲדָשׁ, וְעָף, וְל' אֵיכָל לַעֲמֵד בְּשִׁפּוֹל. כִּנְפִים עָשָׂה לוֹ רִחוּ וּבְמִרְמִים יִמְרִיא, וְשֵׁם ל' אֵיכָל לוֹ נִתְּנוּ לוֹ עֲדוֹן אֶת חֶפְצוֹ. מַעַל יְרוּשָׁלַיִם דְּלִמְטָה הַחֲרָבָה וְהַשׁוּמָמָה הַמִּשְׁפָּלָת עַד שְׁאוֹל תַּחְתִּיהָ הַתְּעָלָה, וְלִירוּשָׁלַיִם שֶׁלְּמַעְלָה ל' אֵיכָל לַהֲפִנֵּס, כִּי 'אֵין הַקִּדּוּשׁ בְּרוּךְ הוּא נִכְנָס בִּירוּשָׁלַיִם שֶׁלְּמַעְלָה עַד שִׁכְנָס בִּירוּשָׁלַיִם שֶׁלְּמַטָּה' (על פי תענית ה, א). "מִקֶּדֶשׁ מֶלֶךְ עִיר מְלֻכָּה, קוֹמֵי צְאִי מִתּוֹךְ הַהִפְכָה, רַב לָךְ שִׁבְתָּ בְּעֵמֶק הַבְּכָא. הַתְּעוֹרָרִי הַתְּעוֹרָרִי כִּי בָא אוֹרֵךְ קוֹמֵי אוֹרִי, עוֹרִי עוֹרִי שִׁיר דְּבָרִי, כְּבוֹד ד' עֲלֶיךָ נִגְלָה" (מתוך פיוט 'לכה דודי').

9. הערות

פדגוגיות

1. הפרק הזה מאפשר לדון בשאלת חופש הבחירה: כיצד מול מציאות דומה אנשים שונים בוחרים בדרכים שונות. הפרק מדגיש מאפיין בולט של החיים היהודיים בגולה: אפשר רק להגיב על המתרחש שם, לא ליזום את מהלך העניינים.
2. בתכנית הלימודים מוצג פרק זה "דרכים להתמודד עם החילון, התערות בחברה הכללית וההתבוללות". ניסוח זה מעורר שאלה: מה פירוש "להתמודד" עם משהו? כיצד קובעים מהי הצלחה או כישלון בהתמודדות? במילים אחרות: האם ניסוח זה אינו מכיל הנחה סמויה בתוכו?
3. פרק זה מעורר את השאלה: מה מניע יהודים שאינם רוצים להיות מחויבים למערכת האמונות והמחויבויות של היהדות לחפש דרכים שונות להיות יהודים – גם אם הן משובשות בעינינו – כשיכלו פשוט להתבולל?
4. מושג מרכזי לדיון הוא: אורתודוקסיה. מושג זה הוא שיפוטי ולקוח במקורו מתיאור שיפוטי לאחד הזרמים בנצרות. יש לשים לב להרחבה שחלה במושג: ממושג שהתייחס לתגובה מסוימת להשכלה ולרפורמה הפך המושג לכינוי לכל הזרמים הדתיים שאינם רפורמים או קונסרבטיבים. לכן כל ניסיון למיין את החברה החרדית והדתית בימינו לאור מושג זה בעייתי ביותר (כך גם לגבי הניאוא-אורתודוקסיה. יש לשים לב שממנה התפתחה אגודת ישראל ולא רק חלק מהציונות הדתית).

5. שאלה לדיון: האם יש שוני מהותי בין תגובות רבני ארצות האסלאם למודרנה לעומת תגובת רבני אירופה או שההבדלים בפועל נובעים רק מנסיבות שונות (מחלוקת בין בני בראון וצבי זהר. מחלוקת זאת מוצגת בקצרה ביחידת הבחירה של מגמת היסטוריה **אל מול עולם חדש: לבטים ומגמות בעידן האמנציפציה**, פרק ששי, עמ' 169—173).

ערכיות

- באיזו דרך הייתם בוחרים? ניתן לערוך דיון כללי בכיתה. דיון כזה עשוי לעורר עניין רב בקרב התלמידים שכן הם מכירים, לפחות חלק מהתנועות מקרוב ואולי אף מזדהים איתן. מסתבר שהתלמידים יביעו דעה לפי מה שחונכו בביתם, למשל תלמיד ממשפחה עם נטייה חסידית.
- האם השיטות שלמדנו עליהן בכיתה זהות לנלמד היום? דיון זה הוא בסיס לדיון שלעיל, וניתן להתחיל בו. ייתכן שבמהלך הלמידה בכיתה יופתעו התלמידים לגלות ששיטה מסוימת אינה כפי שהם חשבו או "גדלו" עליה. במקרה כזה ייתכן גם שהתלמיד יגלה שהשיטה השתנתה מאוד ממקורה ההיסטורי, או שהוא גדל על עיוות מסוים שנוצר.

10. פעילות סיכום

ניתן כמטלת סיכום לבקש מהתלמידים להכין סטיקר, כתבה או סרטון המעלים את הבעיה של החילון כיום ומציעים פתרון אחד להתמודדות היהדות עם תהליך החילון

11. מקורות להעשרה

מיכאל מאיר, בין מסורת לקדמה, תולדות תנועת הרפורמה ביהדות, ירושלים תש"ן.
רבקה הורביץ (עורכת), זכריה פרנקל וראשית היהדות הפוזיטיבית היסטורית, ירושלים תשמ"ד.
משה סמט, החדש אסור מן התורה: פרקים בתולדות האורתודוקסיה, ירושלים תשס"ה.
יעקב כץ, ההלכה במיצר: מכשולים על דרך האורתודוקסיה בהתהוותה, ירושלים תשנ"ב.
יעקב כץ, הקרע שלא נתאחה: פרישת האורתודוקסים מכלל הקהילות בהונגריה ובגרמניה, ירושלים תשנ"ה.
מרדכי ברויאר, עדה ודיוקנה: אורתודוקסיה יהודית ברייך הגרמני 1871-1918, ירושלים תשנ"א.
שאל שטמפפר, הישיבה הליטאית בהתהוותה, ירושלים תשס"ד.
יוסף שלמון, "מבשרי האולטרה-אורתודוקסיה בגליציה ובהונגריה: ר' מנחם מנדל מרימנוב ותלמידיו", זהויות, 2 (תשע"ג), עמ' 25--54.
דוד אסף, 'חסידות פולין במאה הי"ט: מצב המחקר וסקירה ביבליוגרפית', צדיקים ואנשי מעשה: מחקרים בחסידות פולין, עורכת רחל אליאור, ירושלים: מוסד ביאליק, תשנ"ד, עמ' 357-379.

http://www.tau.ac.il/~dassaf/articles/Hasidism_in_Poland.pdf

דוד אסף, תולדות החסידות, גרסה עברית של ערך באנציקלופדיית יו"א
The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, Yale University Press, 2008, (pp. 659-670)

<http://www.tau.ac.il/~dassaf/articles/History%20of%20Hasidism-Hebrew.pdf>

ישיבות ומוסדות תורה, מתוך אתר "דעת":
<http://www.daat.ac.il/he-il/history/yeshivot>

פרק 13: התעוררות הלאומיות היהודית המודרנית

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים :

שעות הוראה מומלצות: 10 שעות הוראה

עמודים בספר: 245-262

2. הטרמה – הצעה לפעילות מקדימה

ניתוח כותרת: ניתן לכתוב את הכותרת על הלוח ובקש מהתלמידים לשאול שאלות על הכותרת. רצוי לחלק את השאלות לשאלות ידע ולשאלות הבנה בצד הלוח. (בסיום השיעור לחזור לשאלות ולבדוק האם ענינו על כל השאלות? האם ישנן שאלות שלא כתבתנו?) ניתן לדבר על המושג התעוררות – מה מרגישים כשמתעוררים?

3. ציר זמן

בחרו אירוע אחד מציר הזמן והכינו עליו הרצאה של 5 דקות לכיתה (אפשר להשתמש במתודה זו בפרקים אחרים ובכל פעם לבקש מתלמידים אחרים להציג 5 דקות מציר הזמן).

4. ניתוח מושגים מרכזיים

אנטישמיות מודרנית, לאומיות יהודית – ניתן לדון בשני מושגים אלו באמצעות השאלות הבאות:

א. מה הופך אותנו ליהודים? האם רק סיבה שלילית – אנטישמיות – או גם סיבה חיובית (אחוות מוצא, תרבות, דת)? במושגים של הרב סלוביציין – האם אנו יהודים רק בגלל 'ברית גורל' או גם בגלל 'ברית יעוד'? (מתוך המאמר: הוגים דתיים על המדינה החילונית" <http://in.bgu.ac.il/bgi/iyunim/11/1.pdf>)

ב. האם הלאומיות היהודית יכולה להתממש רק בארץ ישראל או גם בארצות אחרות?

5. מקורות חזותיים

עמוד 252 – פרשת דרייפוס: שתי תמונות המציגות את היחס לפרשת דרייפוס. בקשו מהתלמידים לתאר כל תמונה ולשער מדוע אסור היה לדבר על פרשת דרייפוס?

6. נושאים מרכזיים לדיון

- איזו קבוצה מציעה את הפתרון הטוב ביותר לפתרון המשך קיום העם היהודי?

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

שאלה לתלמידים לסיכום הפרק: התלמיד צריך להתאים בין האירוע למקום ההתרחשות במפה. ההנחה היא שהמפה נלמדה והוצגה בכיתה.

פרק א': אנטישמיות – ביטויים באירופה – הצעה לשאלות

אחרי הצפייה ענו על השאלות: מי היה משה מונטיפיורי? מה הייתה תרומתו ליישוב היהודי? מה היו המניעים לכך?

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

בעמוד 251 מופיעה פסקה על רקע צהוב המתארת את המאבק להוכחת חפותו של דרייפוס. מה ניתן ללמוד ממאבק זה? מה ניתן ללמוד על הוצאת האמת לאור? מה לדעתכם היה מקור הכח של דרייפוס למאבק?

9. הערות

פדגוגיות

קישור לפרקים קודמים: המיכון והתיעוש (פרק שלישי) בהקשר של הפצת עיתונות והתפתחות התחבורה והתקשורת כאמצעי קשר עם יהודי העולם; הסוציאליזם (פרק חמישי) בהקשר של הבונד; הלאומיות (פרק ששי) בהקשר של זכויות מיעוטים שהאוטונומיסטים תבעו; השינוי במעמד המשפטי של היהודים (פרק 9) בהקשר של יכולת השפעת יהודי מערב אירופה ומרכזה לטובת יהודים במצוקה. פרק זה וכן הבא אחריו מזמנים דיונים בשאלות הבאות:

יש מקום לדון בשווה ובשונה בין התגובה הרפורמית למודרנה לבין רוב התגובות הלאומיות: האם היהדות מבוססת על ממד אחד שכולל דת ולאום, הרפורמים מוותרים על הממד הלאומי והלאומיים על הדתי (השונה). להתנגדות הרפורמים נשוב בסוף הפרק הבא, פרק 14.

10. פעילות סיכום

להלן מצורפות מספר כתבות על האנטישמיות בימינו: ניתן לחלק לכל קבוצה כתבה. השאלות המנחות הן: מהו האירוע? האם הוא מבטא אנטישמיות מודרנית ואם כן כיצד? במה הוא דומה או שונה מהאירועים עליהם למדנו בפרק? הסבו את תשומת לב התלמידים לכך שהאירועים התרחשו במקומות שונים בעולם.

- <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4478169,00.html>
- <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4488194,00.html>
- <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4469981,00.html>
- <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4445636,00.html>
- <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4444799,00.html>

11. ביבליוגרפיה

יעקב כץ, משנאת ישראל לשלילת הגזע, תל אביב תש"ס.
שמואל אטינגר, האנטישמיות בעת החדשה, תל אביב תשל"ט.
יונתן פרנקל, דם ופוליטיקה: עלילת דמשק, היהודים והעולם, ירושלים תשס"ג.
יונתן פרנקל, נבואה ופוליטיקה: סוציאליזם, לאומיות ויהודי רוסיה 1862-1917, תל אביב תשמ"ט.

אברהם גרינבוים, ספרא וסייפא : שמעון דובנוב - היסטוריון ואיש ציבור.

סגולה, גיליון 43 – משה מונטיפיורי (כסלו תשע"ד).

אתר עיתונות יהודית היסטורית :

<http://web.nli.org.il/sites/NLI/Hebrew/digitallibrary/newspapers/Pages/default.aspx>

אתר "כל ישראל חברים" : <http://www.kiah.org.il/>

פרק 14: הציונות

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים:

שעות הוראה מומלצות: 15 שיעורים.

עמודים בספר: 263-287

2. הטרמה – הצעה לפעילות מקדימה

ניתוח כותרת: ציונות – מה משמעות המונח ציונות? כיצד לדעתכם ניתן לממש (או להביע) ציונות?

3. ציר זמן

ניתן לבקש בסוף הלימוד מכל זוג או שלשה לכתוב על אירוע אחד או להכין משחק, חידה, תשבץ וכו' ולאחד הכול לעיתון אחד.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

בקשו מהתלמידים להתבונן ברשימת המושגים בתחילת הפרק: המילה ציונות חוזרת שם פעמים רבות. מה ניתן ללמוד מריבוי ההגדרות? בנוסף, ניתן לקחת את ההגדרות שבתוכן מוזכרת המילה ציונות, לבקש מהתלמידים להגדיר באמצעות הספר ולמצוא משפט אחד בספר שמביע רעיון זה. (לחילופין, גם המורה יכול לעשות זאת בסיום הלימוד, להקריא את האמירה או לצלם לתלמיד והתלמיד יצטרך להתאים לאיזה מושג שייך הציטוט).

5. מקורות חזותיים

בעמוד 273 מוצגת ההזמנה לקונגרס הציוני הראשון – בצידה שתי שאלות.

א. למי מיועדת ההזמנה? צטטו את המשפטים המוכיחים זאת.

ב. אילו שלושה דברים מבטיחה ההזמנה לקורא, ואיך הם אמורים לעודד את יהודי רוסיה לבוא?

ניתן להוסיף שאלה לתלמידים – האם היית מגיע? מדוע?

6. נושאים מרכזיים לדיון

האם הציונות זהה לשאיפה עתיקת היוםין של שיבת ציון או שיש בה ממד ייחודי הנובע מהמדרנה?

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

1. חיבת ציון – מצ"ב קלוג

תנועת "חיבת ציון"

חובבי ציון הופיעו כ – 20 שנה לאחר הופעתם של מבשרי הציונות.

1. מה משמעות המונח "חובבי ציון"?

חובבי: _____ ציון: _____.

2. מה ההבדל בין מבשרי הציונות לבין תנועת "חיבת ציון"?

מבשרי הציונות _____, לעומת זאת, תנועת "חיבת ציון" _____.

3. תנועת "חיבת ציון":

תנועת חיבת ציון הייתה מורכבת מ _____, שפעלו ב _____, התנועה התארגנה ב _____, כלומר, ללא תכנון מוקדם, והחברים בה היו _____, _____, _____, אנשי התנועה האמינו שהפתרון היחיד לעם היהודי הוא _____, התנועה כללה כ - _____ אגודות ו _____ חברים בעולם.

4. הגורמים להקמת תנועת "חיבת ציון"

גורמים הקשורים בגולה:

גורמים הקשורים ברגשות העם היהודי:

5. מטרות "חיבת ציון":

☆ העם היהודי _____

☆ בארץ ישראל – היהודים _____ ויפתחו _____

☆ העם היהודי בעולם יעשה _____

☆ בעולם יכירו בכך ש _____ (הכרה בינלאומית)

6. מה עשו האגודות בפועל?

☆ אספו _____ לשם _____ ושלחו אנשים כדי _____

☆ עודדו _____

אגודת ביל"ו

☆ ראשי תיבות של _____

✧ האגודה נוסדה ב 1882 ברוסיה.

✧ הם דגלו ב-עלייה לארץ, הקמת יישובים חקלאיים וחיי שיתוף ושוויון.

✧ בתחילה (שנת 1882) עלו _____ חברים והכשירו עצמם בבית הספר החקלאי הראשון

_____.

7. מה היה החידוש של תנועת "חיבת ציון"?

✧ הצבת מטרה ברורה: _____

✧ הפיכת א"י מרעיון ל _____

✧ ארץ ישראל הפכה מעתה ללב הדין והעיסוק הלאומי של כל העם היהודי.

8. ועידת קטוביץ (1884)

היכן התכנסה הוועידה? מה הייתה מטרתה? מה היו החלטותיה? האם הניבה פירות? (יתרון וחסרון).

9. מה הייתה חשיבות התנועה?

_____ מסר חינוכי – _____

✧ באירופה ראה ל _____

✧ בארץ ישראל _____

✧ חיסרון – נותרה תנועה קטנה ולא הצליחה לגייס כספים למושובות שהקימה בארץ.

סעיף ב': התנועה הציונית בראשות הרצל

הסרטונים הבאים ניתנים להקרנה כפתיח או כסיכום ללימוד על הרצל:

• חדשות מהעבר <http://www.youtube.com/watch?v=KEDK61TknUM>

• לוגיקון <http://www.youtube.com/watch?v=doKHB3fz0fk>

סעיף ג': זרמים בתנועה הציונית

ניתן לבקש מכל קבוצה להכין מצע של זרם ציונות אחד. כל קבוצה תצטרך להציג את עצמה ולשכנע את האחרים מדוע דרכה היא הדרך הטובה ביותר. ניתן לבקש זאת גם מארבעה תלמידים כהכנה לשיעור ושאר התלמידים יהיו הבוחרים. לאחר מכן, יש לקיים דיון על המהות של כל אחת מהגישות? ומהי הגישה שלדעתם המתאימה ביותר לקידום הקמת מדינה יהודית?

סעיף ד': ההתנגדות לציונות

קראו את המקורות יחד עם התלמידים או בקבוצות ונסו להסביר מדוע כל עמדה התנגדה לציונות? מה היו הסיבות לכך? לאחר מכן, דונו עם התלמידים, האם יש אמת בדעות אלו? האם הן היו מתקבלות כיום? מדוע?

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

מקורות להעשרה:

הלאומיות הישראלית (הרב קוק, סובו ציון והקיפוח, פנקס "אחרון בבוסק")

קראו את הקטע מתוך אתר ויקיציטוט. (http://he.wikisource.org/wiki/פנקס_אחרון_בבוסק) – פנקס "אחרון בבוסק":

הודיעו בישראל, ביהודה השמיעו, / שמתנאי לאומיותינו היותר מוכרחים / היא התשובה אל התורה, מהר הודיעו, / ודרכי הגויים שיהיו נזנחים.

בקשו מהתלמידים לבדוק כמה פעמים מופיעה המילה לאומיות בטקסט: מה ניתן ללמוד על יחסו של הרב קוק ללאומיות? מה מפריע להצמחת הלאומיות היהודית? מה גורם לה לצמוח?

■ מדוע, לדעתכם, אנשים המבקשים להגדיר את מדינת ישראל כ"מדינת כל אזרחיה" מתעקשים לחיות דווקא במדינת ישראל, ולא בוחרים להצטרף למדינה כדוגמת ארצות הברית? שאלה זו אמורה להמחיש לתלמידים את המתח שבין השורש הדתי-ציוני שמצוי אצל יהודים רבים, גם אם אינם שומרי מצוות, ובין השאיפות הליברליות הקיצוניות של חלק מהם.

■ אוגנדה – בעד ונגד. כרקע, צריך להדגיש את ההישג המדיני שבהצעה, בכך שהאימפריה החשובה באותו זמן התייחסה ברצינות לתנועה הציונית; את המצב הקשה ברוסיה ואת התבטאותו של שר החוץ הרוסי, פלבה, שאמר להרצל שאין לו בעיה להטביע שליש מיהודי רוסיה בים; את מהות ההצעה כמקלט לילה, ולא כתחליף לארץ ישראל. ניתן להסתייע בסיפור של ד"ר וייצמן, המובא לעיל במקורות להעשרה, מתוך "המגדל הגאה" של ברברה טוכמן.

9. הערות

פדגוגיות

ראו גם הערות לפרק 13.

1. פרק זה איננו דן בפעולות המעשיות של הציונות. דיון זה יתקיים בספר השלישי.
2. פרק זה מזמן דיון בהיסטוריוגרפיה: כיצד מגדירים ציונות ומה המשמעות של מושגי "מבשרים" ו"ראשונים"?
3. בדיון על זרמים בציונות: לשים לב לנקודת המחלוקת הבסיסית: האם מימוש הציונות משמעה העתקת אורח החיים היהודי לארץ ישראל או שמימושה אמור לחולל שינוי בדמות היהודי ובחיי החברתיים?
4. תלמיד החינוך הממ"ד יוכל להתמודד עם שתי סוגיות מהותיות לזהות הציונית-דתית: אפשרות שיתוף פעולה עם חילוניים והנכונות לפעול במסגרת דמוקרטית מוסכמת. הדיון בסוגיה

הראשונה מחייב התייחסות לטענות של המצדדים ושל המתנגדים שניתנו אז, דבר שיבוא לידי ביטוי בדיון בהתנגדות האורתודוקסיה הלא ציונית לציונות בסוף הפרק.

5. בספר השלישי יכיר התלמיד את ביקורת הרב קוק על אופן התנהלות המזרחי בהסתדרות הציונית.

6. פרק זה הוא אחד המקומות המעטים בהם יזדמן לתלמיד להכיר את משנת הציונות הדתית. זאת הזדמנות לבחון את הדמיון והשוני בין הציונות הדתית כפי שעוצבה במזרחי לבין האורתודוקסיה והניאו-אורתודוקסיה. בספר השלישי צריך יהיה להתייחס לציונות הדתית מבית המדרש של הראי"ה קוק ולבחון את הדומה והשונה בינה לבין הציונות הדתית של המזרחי.

7. שאלת יסוד באשר להשקפת הציונות הדתית: האם המרכיבים הציוני והדתי משפיעים זה על זה? במילים אחרות: האם להיות ציוני דתי משמעו להיות בארץ ישראל כפי שחיו אבותינו בגולה או שמדובר ביהודי חדש?

8. שאלה נוספת: האם האידיאולוגיה הציונית דתית היא אידיאולוגיה מודרנית במהותה?

אקדמי

■ ניתן להצביע על 4 שלבים בהתפתחות שיבת ציון והציונות:

1. תלמידי הגר"א - התעוררות לקירוב הגאולה בדרכים מעשיות. אריה מורגנשטרן מתאר בספרו "משיחיות ויישוב ארץ ישראל", את תהליך עלייתם של אלפי יהודים לארץ ישראל, שהתרחש בתקופה קצרה, כשלושים שנים, לפני שנת ת"ר. לדעתו, המניע הפנימי לעלייה זו קשור בהתעוררות הציפייה לגאולה שפקדה שכבות רחבות מקרב היהדות המסורתית באימפריה העות'מאנית, בצפון אפריקה ובמזרח אירופה. הציפייה לגאולה כוונה כלפי שנת ת"ר לאלף השישי (1840), שספר הזוהר קבע אותה כשנה שבה תחול גאולת ישראל. מבין קבוצות העולים שהגיעו לארץ ישראל בתחילת המאה ה-19 בלטה בייחודה קבוצה שבראשה עמדו תלמידי הגאון מווילנה. ייחודה של הקבוצה היה בכך שאנשיה ביקשו להבטיח את מימוש הגאולה על-ידי פעילות אנושית, שעיקרה היו עלייה, קיום מצוות התלויות בארץ, בניין ירושלים וכן ניסיון לחדש את הסמיכה. פעילות זו ניזונה ממסורת בעל פה, שעברה מרבם הגר"א, שהגאולה תלויה בעשייה אנושית תחילה, ובלשונם "באתערותא דלתתא תליא מלתא לעורר אתערותא דלעילא" ומתמיכתו של בכיר תלמידיו הרב חיים מוולוז'ין. פעילותם התעמולתית הייתה חסויה ומצומצמת והתמקדה רק בחוגים הקרובים של יהדות ליטא המתנגדת. האקטיביזם שלהם נעוץ בדברי חז"ל וחכמי הקבלה העוסקים בשלבי הגאולה ובמעשים המקרבים את הגאולה, על ידי הכשרת האדמה והקמת מוסדות דתיים. מטרת רכישת הקרקעות החקלאיות הייתה בעיקר קיום המצוות התלויות בארץ. גם החיפוש אחר עשרת השבטים נועד לאפשר את השלב ההכרחי של חידוש הסמיכה. קבוצה זו תרמה רבות לביסוסו של היישוב האשכנזי בירושלים ומבין צאצאיה נמנו מקימי השכונות החדשות מחוץ לחומות העיר העתיקה. אחד מהם יואל משה סלומון, היה ממייסדי המושבה החקלאית הראשונה מחוץ לארבע ערי הקודש - פתח תקווה.

2. מבשרי הציונות - דגש על השתדלות ריאליט עכשווית רחבת היקף ופעולה מודעת לקראת החלת ריבונות בעתיד. היבטים דומים של אקטיביזם לקירוב הגאולה ניתן למצוא גם אצל מבשרי הציונות הדתיים, ובראשם הרב קלישר והרב אלקלעי, הגם שלא הכירו את משנתם של הגר"א

ותלמידיו. בין הרעיונות שהועלו בולט במיוחד רעיונו של הרב קלישר לחידוש עבודת הקרבנות כשלב טבעי מקדים לגאולה הניסית, אך רובם הדגישו אקטיביזם במציאות הריאלית דווקא. הריאליה הייתה שיקול מרכזי אצלם וממנה גזרו את תכנית הפעולה ומשנה סדורה. עיקר תכניתם היה ניצול נקודת המפנה של האמנציפציה לעליית יהודים אחדים, "שרי ישראל", לתפקידי מפתח בכלכלה ובפוליטיקה האירופית. כדי להרחיב את הפעילות הגלויה למען יישוב ארץ ישראל להשפיע השפעה פוליטית ולהביא להשקעת הון רב בקידום הרעיון. גורמים נוספים לפעולתם היו מצבה של האימפריה העות'מאנית, המדיניות הנוחה יותר בארץ ישראל וההתעוררות הלאומית של עמי אירופה, שבמסגרתה מצליחים מיעוטים לאומיים לייסד מדינות חדשות. התעמולה שלהם הייתה גלויה ונרחבת, והקיפה את כל יהדות אירופה והאימפריה העות'מאנית, במטרה להכשיר את הלבבות ולעורר תנועה עממית החותרת לגאולה העם והארץ. תכנית הפעולה כוללת הכנת תשתית כלכלית נרחבת ומקיפה למפעל, עלייה המונית והתיישבות רחבת היקף, פניה לדיפלומטיה בינלאומית, כינון אסיפה לאומית ועוד. מטרת רכישת הקרקעות החקלאיות אצלם נבעה מתוך תפיסה התיישבותית של האחוזות בארץ לקראת החלת ריבונות יהודית בעתיד.

3. **מיסוד הרעיון ועלייתו לפסים מעשיים עם הצטרפות משכילים לאחר "הסופות בנגב".** עם זה, ההצלחה המעשית של המבשרים למיניהם הייתה זעומה ורק לאחר "הסופות בנגב" (2-1881) והצטרפות חוגים משכיליים לרעיון יישוב ארץ ישראל נוסדה תנועה לאומית משמעותית, שהצליחה בתעמולה, בארגון העלייה, ברכישת קרקעות בהקמת מושבות חקלאיות ובגיוס הברון רוטשילד לתמיכה במתיישבים.

4. **הרצל - ארגון מדיני בזירה הבינלאומית.** הרצל הצליח להעלות את הרעיון על סדר היום הבינלאומי. הוא כינס את הקונגרס הציוני כפרלמנט של תנועה לאומית, פרץ אל דעת הקהל היהודית והלא יהודית, ושם במרכז את היסוד המדיני-דיפלומטי. מרגע זה כבר אי אפשר היה להתעלם מהציונות והיא הפכה לכוח משמעותי בעם היהודי.

- התנועה הציונית מהווה תנועה של תשובה אל היהדות. בין מנהיגי התנועה ישנם כאלו שניסו קודם להתבולל, להתערות בחברה הכללית, ומשלא הצליחו, התעוררו לשוב אל היהדות ואל ארץ ישראל, גם אם תשובה זו לא כללה קיום מצוות מלא. הרצל, פינסקר ונורדאו מהווים דוגמאות לתשובה זו.

לסדר הפרדה גרפית

- יש מקום לתאר את המתח בתנועה הציונית בין השורש הדתי האמוני ובין התכנים המשכיליים הליברליים שדגלו בהם חלק מהשותפים.
- ההתנגדות הדתית לציונות נחלקת לשני חלקים: התנגדות אידיאולוגית, והתנגדות מחשש לחילון. בין המתנגדים האידיאולוגיים אפשר למנות את הרש"ר הירש, שסבר שתפקידו של עם ישראל כעת אינו בארץ ישראל אלא בגלות, ואת האדמו"ר מסאטמר, שסבר ששלוש השבועות אוסרות על עם ישראל לעלות לארץ ישראל ולהתיישב בה. המתנגדים מחשש לחילון ראו בתנועה הציונית תנועה של פורקי עול מצוות, ועל כן ראו סכנה בכל שיתוף פעולה עמה.

10. פעילות סיכום

להלן כתבה המתארת ספר חדש על מסע המושבות : "אלה מסעי".

<http://www.inn.co.il/Besheva/Article.aspx/11165>

שאלות מנחות לדיון בעקבות הסרט :

- מה היה יחסו של הרב קוק לחילוניות?
- מה היה מסע המושבות? ומה משמעותו?
- מהו תהליך הגאולה ע"פ הרב?
- מה היה יחסו של הרב קוק לחלוצים?
- מה היו מסקנות המסע?

מהו הקונפליקט שעמד בפני הרב קוק בהקשר למסע?

11. ביבליוגרפיה

גדעון שמעוני, האידאולוגיה הציונית, ירושלים תשס"ב.

שלמה אבינרי, הרצל, ירושלים תשס"ח.

סטיבן זיפרשטיין, נביא חמקמק : אחד העם ומקורות הציונות, תל אביב תשנ"ח.

אהוד לוז, מקבילים נפגשים : דת ולאומיות בתנועה הציונית במזרח אירופה בראשיתה 1882-1904 , תל אביב תשמ"ה.

יוסף שפירא, הגות, הלכה וציונות : על עולמו הרוחני של הרב יצחק יעקב ריינס, בני ברק תשס"ב.

אלון גל, הציונות לאזוריה : היבטים גאו-תרבותיים, א-ג, ירושלים תש"ע.

אתר האבות המייסדים של הציונות : <http://avot.cet.ac.il/default.aspx>